

Prikazi i osvrti

Antal MOLNÁR: *Die Formelsammlung der Franziskaner-Observanten in Ungarn (ca. 1451-1554) = Analecta Franciscana*, sv. XIX, n. s. 7 (Roma: Quaracchi, 2022). XLIX + 773 str. ISBN 978-88-7013-368-4.

Golema knjiga Antala Molnára od preko 900 stranica u folio formatu podsjeća na sveske baroknih publikacija. Njemački naslov, u talijanskoj crkvenoj seriji skromne vanjštine, a k tome s mađarskom temom, očito ne mami neupućena stranog čitatelja da se udubi u djelo i upozna s blagom koje ta knjiga za njega krije. Pa ipak, knjiga je prava riznica: remek-djelo, pripremano više od deset godina, nudi čitatelju iz stranice u stranicu nova otkrića, koja ne nadopunjuju samo malim dodacima prethodnu profesionalnu *opinio communis*, nego formuliraju nove teze o temeljnim pitanjima, skrivene u jednoj deklarativnoj rečenici, s uobičajenom skromnošću autorova stila. Svezak je podijeljen u dva velika dijela. Uvod na gotovo 200 stranica sažima sve što se može znati o sačuvanim knjigama formulara franjevačke opservantske vikarije (odnosno od 1517. provincije) u Ugarskoj. Autor to ispituje najširim mogućim pristupom: s jedne strane, uvod nudi detaljan opis trenutnog stanja istraživanja srednjovjekovnih zbirki uzoraka pisama (formulara), a s druge strane daje pregled zapadnoeuropskih (njemačkih, talijanskih, francuskih) istraživanja sličnih zbirki pisama. Stoga se ovaj dio sveska može čitati i kao monografija o istraživanju formulara,

koje je srećom oživjelo u novije vrijeme, nakon izvanrednih istraživanja Györgya Bónisa. Dakle, Antal Molnár pristupa ovom području istraživanja sa znatno širim fokusom od većine mađarske pa i međunarodne literature, a uzima u obzir i povijest pragmatične pismenosti u Poljskoj, koja je možda tipološki najbliža Mađarskoj u smislu širenja alfabeticizacije i upotrebe pisanja na narodnom jeziku.¹

Neupućenom promatraču čini se da je knjiga posvećena povijesti redovništva i crkvenoj povijesti: kao da je to djelo Antala Molnára nastavak franjevačke povijesti Jánosa Karácsonyija i još uvijek nenadmašnih i često korištenih svezaka *Crkvenopovijesnih spomenika iz doba vjerske obnove u Ugarskoj* (*Egyháztörténi emlékek a magyarországi hitújítás korából*). U rukama sada držimo gotovo cjelovito izdanje četiriju kasnosrednjovjekovnih franjevačkih formulara (ako ne i zbirku pisama nastalu 1530-ih, onda djelo Bálinta Nádasdija napisano 1550-ih možemo sa sigurnošću nazvati ranonovovjekovnim). Najraniji svezak također je šokantno kasni: rukopis Nacionalne knjižnice Széchényi, Cod. Lat. 432, sadrži, uz tri dokumenta koja datiraju iz 1451–1455, dvjesto

¹ O tome vidjeti i Grażyna Klimecka, "Formularz ciechanowski: z historii tworzenia języka dokumentu polskiego wieków średnich" (Varšava: Biblioteka Narodowa, 1997); Radosław Biskup, „Formularz z Uppsali”. *Późnośredniowieczna księga formularzowa biskupstw pruskich. „Formelbuch aus Uppsala”. Das spätmittelalterliche Formelbuch der preussischen Bistümer* (Towarzystwo naukowe w Toruniu, Fontes, 109) (Toruń: Towarzystwo naukowe w Toruniu, 2016).

i šesnaest daljnjih tekstualnih jedinica, koje su napisane između 1481. i 1524. Uglavnom se odnose na službene aktivnosti onodobnih poglavara franjevačke opservantske vikarije i potom provincije u Ugarskoj, od Bartola Zazymusa Sárosija (1488.) do Gabrijela iz Pečuškog Varadina (1524), a vjerojatno su prikupljeni u središnjem samostanu provincije, onom sv. Ivana u Budimu. Među njima su i dva nagovora ili pobudnice (*exhortatio*) Osvalda Laskaija (iz Luga) (br. 8, od 1507. do 1509. i br. 211, iz 1507), čiji je stil primjetno propovjedničkiji od nagovora drugih provincijala koji su nam sačuvani. Ovaj rukopis analizirao je i Jenő Szűcs u svojoj utjecajnoj studiji „Franjevačka opservancija i Seljački rat 1514. – svjedočanstvo jednog kodeksa“,² na koju se sada već gleda kritički,³ i koja je utvrdila da su se pravci ustanka Jurja Dózse – područje Szikszó, Sárospataka, Gyule, Várada, Csanáda, Bihara – podudarali s područjem gdje je bila veća gustoća franjevačkih opservantskih samostana, a dokumenti o povijesti reda sadrže brojne reference na „otpadničke“ redovnike, tako da bi zaista mogao postojati argument za sugestije o „revolu-

cionarnoj“ ideologiji. Od tada su istraživanja pokazala da je bitka kod „Várada“, koju se smatra ključnom, vjerojatno bila bitka kod Váca, te da su u Dózsinom ustanku sudjelovale mnogo manje vojske nego što se prije pretpostavljalo.⁴

U svojem uvodu Antal Molnár ne bavi se pitanjem „križarske“ ideologije franjevačke zbirke dokumenata, ali cjelovita zbirka koju je učinio dostupnom ostavlja osjetno drukčiji dojam nego kada smo upoznati samo s nekoliko dokumenata koji se odnose na otpadničke i buntovne redovnike. Zasluga je Antala Molnára u tome što on datira one dokumente koje Szűcs još nije mogao kronološki smjestiti⁵ (uključujući i pobudnicu br. 211, koja se stoga može pripisati Osvaidu iz Luga!). Zanimljive dopune Szűcsovoj tezi nalazimo i u okružnici Tome Bakača (Bakócz Tamás), koja jasno ocrtava nadbiskupov odnos s franjevcima čak i nakon Seljačkog rata 1514. U pismu broj 156, od 2. rujna 1514, nadbiskup zabranjuje svjetovnim svećenicima i župnicima da uzimaju četvrtinu milostinje od franjevaca koji prikupljaju milostinju za križarske ratove ili da ih ometaju u ispovijedanju. Ako bismo doista mogli govoriti o nekoj vrsti franjevačke ideologije, nadbiskup je očito nije percipirao, jer inače ne bi podržavao franjevce u prikupljanju milostinje niti bi ih branio od toga da ih se na kakav drugi način uznemirava (str. 304-305). Iako bi to razbilo žanrovsku cjelinu koja se usredotočuje na zbirke franjevačkih formula, možda bi bilo vrijedno objaviti u dodatku one dokumente od kulturno-povijesnog značaja (ulomak herbarija, numerološke bilješke, liječničke recepte) koji su razasuti po cijelom svesku, dajući

² Jenő Szűcs, „A ferences obszervancia és az 1514. évi parasztháború: egy kódex tanúsága“, *Levéltári közlemények* 1972, 213-269; zatim i nastavak tog rada: Jenő Szűcs, „Ferences ellenzéki áramlat a magyar parasztháború és reformáció hátterében“, *Irodalomtörténeti közlemények* 78 (1974), 409-434.

³ Vidi npr. Pál Ács, „'Hamis barátok rebellioja.' Szűcs Jenő Dózsa tanulmányai – 40 év után“, *Történelmi szemle* 56 (2014), 611-620; Richárd Horváth, „Legendás várak nyomában: várak a Dózsa-parasztháborúban“, u: *Keresztesekből lázadók. Tanulmányok 1514 Magyarországról*, ur. Norbert C. Tóth, Tibor Neumann (Budapest: MTA, 2015), 236-270, ovdje 236-237, 253; Norbert C. Tóth, „A keresztesek útja Budától Nagylakig“, *Szabolcs-Szatmár-Beregi szemle* 50 (2015), 60-74, ovdje 69.

⁴ Usp. Szűcs, „A ferences obszervancia“, 243-244, Horváth, „Legendás várak“, 253.

⁵ Molnár, *Die Formelsammlungen*, 331, 335-336. Usp. Szűcs, „A ferences obszervancia“, 229.

tako čitatelju potpuniju predodžbu ne samo o tekstu epistolarnih formula, već i o mješovitom karakteru kodeksa koji ih sadrži.

Najranija zbirka pisama sadrži uglavnom povijesno autentične uzorke pisama i dokumenata. Kao što Antal Molnár objašnjava u predgovoru, u usporedbi sa srednjovjekovnim formulama, udio tekstova preuzetih iz drugih zbirki uzoraka pisama i popularnih *ars dictandi* u zbirkama franjevačkih pragmatičkih spisa znatno je manji, a udio tekstualne korespondencije između zbirki također je malen (52). Postoje podudaranja (prvenstveno između zbirki I i III: str. 217–218, 575; str. 224, 603), ali ona su mnogo manja nego što bi se očekivalo. Uzimajući to u obzir, od posebnog je značaja da čak i najranija zbirka sadrži neke posudbe, i to prvenstveno iz pisama humanističkih autora. Te stilski važne uzorke urednik često ističe naslovom „Elegancie“. Dva najvažnija autora u tom smislu su Enea Silvio Piccolomini i Franjo Niger: dvanaest⁶ iz Piccolomini-ja, šest iz Nigera, a jedan uzorak pisma mogao bi potjecati iz djela Albrehta von Eyba *Margarita poetica*. Pojava nijednog od tih izvora nije iznenađujuća: Piccolomini-jeva prepiska već je bila tiskana (i naravno, njegove bliske veze s Ivanom od Sredne, a zatim i s Matijom Hunyadi-je, vjerojatno su bile dobro poznate),⁷ a *Modus epistolandi* Franje Nigera prvi je put objavljen oko 1487. (Nürnberg, Creussner, 1487?, GW M24930), te je

nakon toga objavljeno još 36 ranih izdanja samo do 1500. godine, prema vlastitoj autorovoj tvrdnji on je predavao i u Ugarskoj (u Vácu, kod Nikole Báthoryja), a njegova se knjiga široko koristila u sveučilišnom obrazovanju.⁸

Raspon izvora koje je identificirao Antal Molnár možemo nadopuniti još jednom zbirkom pisama, *Novum epistolarium* Gian Marie Filelfa, iz kojeg potječe pomirbeno javljanje I, 178, ljubavno javljanje I, 179 i javljanje vijesti I, 180.⁹ Franjevački kompilator – poput izvornog autora, naravno – dopisuje pojašnjenje odozgor, „amatoria honesta“, kako čitatelj ne bi što loše pomislio. Upečatljivo je da franjevačka knjižnica u Gyöngyösu također ima taj Filelfov svezak (Bologna, 1489., GW M33078), pod signaturom uz onu Nigero-va sveska (Inc. 69, coll. 3.). Ove posudbe također upućuju na činjenicu da se u retoričkoj kulturi prosjačkog reda u Ugarskoj u kasnom srednjem vijeku nije uočavao sukob između skolastičke tradicije i humanističkih književnih težnji: humanistički latinski lako se prenosio na pragmatično

⁶ Možemo dodati još jedno: I, 177 (str. 312) potječe iz zaključka Piccolomini-jeva pisma od 25. lipnja 1444. Vidi *Der Briefwechsel des Eneas Silvius Piccolomini*, prir. Rudolf Wolkan (Bécs: Holder, 1909), I/1: 343.

⁷ Pisma Eneje Silvija Piccolomini-ja poslužila su za zbirku uzoraka pisama pod naslovom *Epistolae familiares*, koja je objavljena devet puta u 15. stoljeću počevši od 1476. (prvo izdanje: Leuven, oko 1476, GW M33703).

⁸ „*Margarita poetica*.“ *A humanista alapműveltség olvasmányai a Kárpát-medencében 1526-ig*. *Antológia*, ur. Péter Ekler (Budapest: Országos Széchényi könyvtár – Gondolat kiadó, 2011); Farkas Gábor Kiss, „Franciscus Pescennius Niger Báthory Miklós váci püspök udvarában és a *Scholasticum Orosianae iuventutis drama*“, *Magyar könyvszemle* 129 (2013), 265–281; Veronika Kedvek, „Egy bártfai diák a krakkói egyetemen 1498–99-ben“, *Magyar könyvszemle* 130 (2014), 253–260. Nigerov *Modus epistolandi* nalazi se u Franjevačkoj knjižnici u Gyöngyösu (Venecija, 1490.; Inc. 70/coll. 4).

⁹ „Ne sis mihi iratus. Redi in viam pacis...“; „Ego te plurimum amo. Cupio ut me mutuo ames...“; „Maximus fit in Turcos apparatus...“. Giovanni Maria Filelfo, *Epistolare elegantissimum* (Basel: Amerbach, 1486), 40, 44, 45. (GW M 33071)

pisanje, budući da mu se nije pripisivao nikakav ideološki naboj.

Drugi kodeks (OSZK, Oct. Lat. 775.) svjedoči o tome da je između 1532. i 1535. pokušana izrada jedinstvene zbirke formulara u Ugarskoj provinciji. Riječ je o najznačajnijoj zbirci pisama, s ukupno 508 tekstualnih jedinica. Dokumenti prikupljeni iz više izvora su predatirani, anonimizirani ili u svakom slučaju popunjeni izmišljenim mađarskim toponimima (69), što je tendencija koja odražava određenu priređivačku svijest. Primjer za to je poziv u I. kodeksu na šarengradski (mađ. Atya) kapitul (tamošnji su kapitul održani 1495., 1499. i 1511.) poslan kustosu Ozore, koji se u II. kodeksu donosi bez toponima i datiran u 1534. godinu.¹⁰ Kopirani i uglavnom anonimizirani ili fikcionalizirani dokumenti navedeni su kronološkim redom u ovom kodeksu, datirani između 1532. i 1535. godine, pa Molnár s pravom zaključuje da se sastavljanje kodeksa moglo dogoditi u to vrijeme (70). Organizacija kodeksa također upućuje na svjesno sastavljanje, budući da su pisma i tipovi dokumenata koje je sastavljač smatrao istovrsnima navedeni jedno pored drugoga, a podijelio ih je u 22 zasebna poglavlja (67-68). Antal Molnár također uvjerljivo identificira moguću osobu sastavljača: neanonimizirani toponimi u dokumentima uglavnom su vezani uz Južno Zadunavlje i područje *Partium*, a među njima se ističe Ozora s osamnaest spomena, te Kusaly i Bánya s pet, odnosno sedam. Među prepoznatljivim adresatima uzoraka pisama, najznačajniji je Nikola Balatinci, kojemu je upućeno 11 pisama, a on je usto autor jednog pisma i jednog fragmenta pisma. Budući da je Balatinci bio kustos Ozore između 1531. i 1533., gvardijan Ozore između 1533. i 1535. te kustos Bánye od 1535., možemo se složiti s Antalom Molnárom da je

Nikola Balatinci najvjerojatniji kandidat za sastavljača kodeksa (72).

Treći svezak (566-647) je kodeks iz franjevačke knjižnice u Gyöngyösu (hrv. Đunduš), označen kao Cod. med. 3, koji je, prema Molnáru, najznačajnija zbirka među formularima. On uvjerljivo dokazuje da je taj svezak, koji je do sada jedva spominjan, jedan od najvažnijih izvora za povijest franjevačkog reda u Ugarskoj za sedam desetljeća između 1450. i 1523. Njegova analiza pokazuje da je svezak sastavljen između 1517. i 1523. u samostanu sv. Ivana u Budimu, središtu provincije reda (76; datiranje bi se moglo dopuniti analizom vodenih žigova). Od svih izvora, ovo je bio onaj na kojem je bio potreban najveći filološki rad pri identificiranju tekstualnih jedinica đunduškog kodeksa. Taj herkulovski rad (77-80) doveo je do razvrstavanja glavnih tekstualnih jedinica kodeksa prepisanog oko 1517., koje se uglavnom sastoje od objašnjenja franjevačkog pravila, konstitucija ugarske provincije i zbirke franjevačkih pravnih izvora. Molnár povezuje sastavljanje zbirke s aktivnostima Bonifazija da Ceve u sklopu reda, od čijih se ugarskih veza inače zna za onu s đurškim biskupom, Ivanom Gosztonijem. Molnárova je zasluga što svraća pozornost na Da Cevinu biografiju, koja je do sada bila zanemarena u mađarskoj stručnoj literaturi, a prema kojoj je on služio kao štitonoša u vojsci Matije Korvina te u mladosti ubio više Turaka – što bi moglo objasniti povoljan prijem na koji je naišao u krugu oko Gosztonyija i Blaža Várdajia. Filološko razlučivanje manevriranja u rukopisu između koletanskog i opservantskog franjevačkog smjera (86-87) pravi je pothvat, kao i filološka kritika franjevačke verzije kronike koja se također može pročitati u tom rukopisu (93-94). Molnár pokazuje da tekst koji se nalazi ovdje nije jedna verzija prethodno poznate kronike (obično pripisane Blažu Szalkaiju i njegovim nastavljačima),

¹⁰ Molnár, *Die Formelsammlungen*, 230, 493.

nego neovisna kompilacija koja uključuje nekoliko izvora, događaje u ugarskoj provinciji umeće u međunarodnu povijest reda te izostavlja dijelove koji su razumljivi samo mađarskom čitatelju (etimologija imenâ, spominjanje „braće iz Cserija“). Od autora one verzije kronike koju je objavio Toldy autor ove nove kronike razlikuje se stilom, obrazovanjem i pravnom stručnošću te predstavlja drukčiju crkveno-političku tendenciju: na primjer, on ističe ulogu Osvalda Laskaija u tome da su oko 1500. opservanti smatrali ponovno ujedinjenje s konventualcima štetnim za svoj red (101). Taj je autor iznova napisao povijest starijih događaja u drukčijem stilu, a zatim je samostalno napisao povijest reda od 1501. do 1521., pa je tako ova verzija mogla biti izrađena otprilike u to vrijeme, da bi je poslije dopunjavao drugi redovnik opservant do 1533. godine (103).

Zbirka pisama u kodeksu iz Gyöngyösa samo je dodatak pismima objavljenim u tiskanim zbirkama dokumenata franjevačkog reda (*Firmamenta, Monumenta ordinis; Speculum minorum*) koje su uvezane zajedno s rukopisnim kodeksom, ali ipak obuhvaća ukupno 140 tekstualnih jedinica, od kojih je – izostavljajući nekoliko poticaja – u svesku objavljeno 133. Među njima nalazimo i manja retorička remek-djela, poput tješiteljskog pisma br. 114. Pisma koja se mogu datirati napisana su, s izuzetkom dvaju, između 1501. i 1514. godine i potječu od najvišeg vodstva reda u Ugarskoj i Italiji, što jasno pokazuje da je đunduški svezak služio kao priručnik ugarskom opservantskom vikaru (106-107), a to Molnára dovodi do otkrića da se kao sastavljač sveska može identificirati Albert Dereszlyényi, vikar i potom provincijal ugarskih opservanata (108), što on potkrepljuje i povezivanjem rukopisa skriptora A u kodeksu s rukopisom triju povelja koje je vlastoručno izdao Dereszlyényi (109). Možemo se složiti s

Molnárom da je taj kodeks najznačajnije otkriće u knjizi, budući da je on u tom rukopisu identificirao neovisno sastavljen priručnik za upravljanje ugarskom opservantskom provincijom koji je do sada bio potpuno ignoriran.

Četvrti svezak, Oct. Lat. 1220. u Nacionalnoj knjižnici Széchényi, koji sam i sam pregledao, jest omniarij franjevačkog redovnika Valentina (Bálinta) Nádasdija iz sredine 16. stoljeća. U ovom slučaju – po mojem mišljenju ispravno – Molnár je objavio samo ona pisma koja se značajno razlikuju ili su neovisna o zbirkama uzoraka pisama uobičajenim u međunarodnoj humanističkoj književnosti, poput onih Franje Nigera (Franciscus Pescennius Niger) ili Erazma. Njegova analiza potvrđuje da u slučaju Valentina Nádasdija možemo govoriti o intelektualno neovisnu i iznimno obrazovanu sastavljaču, čije djelo pruža osobit uvid u ugarski franjevački milje 1550-ih i 1560-ih godina jer je on vrlo svjesno pokušavao primijeniti obrazovanje stečeno u Parizu i pouke crpljene iz svoje knjižnice s više od 30 svezaka donesenih iz Francuske u vlastitom franjevačkom okruženju.¹¹ Molnárovo istraživanje potvrđuje da intelektualna orijentacija Nádasdijeva i drugih ugarskih franjevaca toga vremena čini neutemeljenima sumarne sudove formulirane u prethodnoj literaturi o franjevačkoj kulturi poslije

¹¹ O tome vidi, nakon objavljivanja Molnárovo djela, Gábor Kiss Farkas, „Transmission and transformation of knowledge: Valentine Nádasdi’s miscellany from the University of Paris or the chances of Christian Kabbalah and Neoplatonism on the Ottoman gfontier”, in: *Knowledge Shaping*, ur. Valentina Lepri (Berlin: De Gruyter, 2023.), 229–250. Od izlaska tog mog rada naišao sam na još jednu knjigu Valentina Nádasdija: *Franjevačka knjižnica Gyöngyös* (Gyöngyös Ferences Könyvtár), Múz56/1-3. Njegova zabilješka u njoj: „Sum Valentini liber. 1541.“

Mohača.¹² Zahvaljujući tome, sada jasnije možemo vidjeti konture i značaj Bálinta Nádasdija kao crkvenog i književnog organizatora te je stoga jasno da bi svakako bilo vrijedno nastaviti rad objavljivanjem njegovih propovijedi.

Golem obujam teksta impresivan je i po tome što u njemu gotovo da nema tipografskih pogrešaka. Možda bi bilo prikladnije istaknuti neobična pisanja riječi pomoću znakova [!] ili [sic!], jer je u nekim slučajevima teško odlučiti radi li se o tiskarskoj pogrešci ili o idiosinkratičnom pravopisu: *ocultam* (258), *Bernat* (302), *pretensse* (305), *nunctium* (311), *statustisque* (579), *medacium* (639). Sveukupno, djelo Antala Molnára postavlja novi temelj za povijest franjevačkog reda u Ugarskoj u razdoblju između 1450. i 1560., identificira priređivače dviju zbirki formula (Nikola Balatinci i Albert Dereszényi), a također nudi važne uvide iz književnopovijesne perspektive, dodajući nove aspekte definiranju odnosa između humanističke i redovničke kulture. Opusu Osvalda Laskaija ne može se pristupiti bez Molnárovog djela, a ispitivanje ideologije i književnog odjeka Dózšina Seljačkog rata teško će se ubuduće moći zanemariti.

Farkas Gábor Kiss

(s mađ. prev. Stanko Andrić)

U osvit Vukovarskoga vlastelinstva: povijesni izvori (1726.-1731.), priredili Sanja LAZANIN, Milan VRBA-

NUS i Ante GRUBIŠIĆ (Vukovar: Državni arhiv u Vukovaru; Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje; Institut za istraživanje migracija; Hrvatski državni arhiv; Muzej Slavonije; Gradski muzej Vukovar, 2024). 346 str. ISBN 978-953-7980-37-5, 978-953-8102-46-2, 978-953-6028-87-0, 978-953-8461-30-9, 978-953-8486-06-7, 978-953-7115-33-3.

U vremenu kada su znanstveni projekti poduprti vanjskim financiranjem, međuinstitucionalnim partnerstvima i višegodišnjim planiranjem postali zlatni standard u akademskom vrednovanju, sve je teže postaviti pitanje – a što ako krajnji rezultat ne odgovara razini uložених sredstava, broju uključenih suradnika i ambicioznosti najava? U pripremu ove knjige bilo je uključeno čak šest uglednih sunakladnika (Državni arhiv u Vukovaru; Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje; Institut za istraživanje migracija; Hrvatski državni arhiv; Muzej Slavonije; Gradski muzej Vukovar), ona je rezultat rada na tri velika kompetitivna projekta (projekt 380-01-02-23-45 „Izvori za povijest Istočne Hrvatske”, koji financira Europska unija programom NextGenerationEU; HRZZ-ov projekt IP-2020-02-3333 „S(c)lavoni(j)a: ime, opseg i granični položaj u srednjem i ranom novom vijeku” te 1-2024/2027 „Hrvatska kao imigracijska zemlja: povijesne i suvremene perspektive”, također financiran od strane programa NextGenerationEU), ima tri glavna i odgovorna urednika (Petar Elez, Sanja Lazanin i Milan Vrbanus) te šest članova uredništva (Petar Elez, Marija Karbić, Ante Grubišić, Dinko Čutura, Zdenka Predrijevac i Ana Filipović). Međutim, znanstveni rad nije ukrasna disciplina. Njegova je vrijednost sadržajna, a ne protokolarna, i u konačnici ovisi o preciznosti, kontek-

¹² O tome vidi Antal Molnár, „Egy válság anatómiája (Marie-Madeleine de Cevins, *Les franciscains observants hongrois de l'expansion a la débâcle (vers 1450 – vers 1540)*)”, BUKSZ 20 (2008), 221.

stualizaciji i korisnosti za zajednicu kojoj se obraća – a ne o broju uključenih suradnika, impresivnim akronimima projekata ili veličini formata tiska (koji je u slučaju ove knjige također impresivan).

Stoga ovaj prikaz knjige *U osvit Vukovarskog vlastelinstva: povijesni izvori (1726.–1731.)* valja čitati upravo u tom duhu – ne kao negaciju važnosti projek(a)ta, nego kao pokušaj ukazivanja na to da i najambicioznije koncepcije i projekti, ma koliko bili potpomognuti, nisu imuni na vrlo konkretne i često temeljne propuste u znanstvenoj obradi građe. A to nas vraća na osnovna pitanja: kome je i čemu namijenjena jedna ovakva edicija i koliko se njezina izvedba približila onome što bi stručna zajednica s pravom mogla očekivati od tolikoga broja suradnika?

Knjiga *U osvit Vukovarskog vlastelinstva: povijesni izvori (1726.–1731.)* nesumnjivo predstavlja važan doprinos objavljivanju građe o povijesti istočne Hrvatske u prvoj polovici 18. stoljeća. Njezin značaj kao izvora za istraživanja lokalne i regionalne povijesti neupitan je, kao i vidljiv trud uložen u njezinu pripremu. No, upravo zbog toga što takva izdanja uživaju gotovo automatski status znanstvene referentnosti, potrebno je tim pažljivije pristupiti provjeri njihove izvedbe. Brojne pogreške u transkripciji, nelogičnosti u metodološkoj obradi podataka, nefunkcionalne tablice, promašene interpretacije etničkih oznaka i drugi nedostaci koji će u nastavku biti detaljnije prikazani upozoravaju na potrebu da visoki formalni standardi ne zasjene osnovni znanstveni kriterij: točnost i smislenost obrade izvora.

Počevši od uvodne studije, veliko je pitanje jesu li autori tabličnih prikaza (ili jedan od autora koji ih je sastavljao) uopće svjesni što je cilj stavljanja tablica u historiografske radove. Nije to samo zato da bi rad izgledao „znanstvenije“ i

„obroječanije“, nego prvenstveno da se velika količina podataka učini preglednijom. Gotovo ni jedna od tablica u toj uvodnoj studiji nije zadovoljila ni taj, najosnovniji kriterij. Kao primjer može se navesti Tablica 9. *Analiza brojnosti stočnog fonda u naseljima Sotin, Tovarnik i Nijemci 1711. godine* na stranici XXXI-II (koja je, usput rečeno, zauzela cijelu stranicu) koja ima 141 ćeliju s podatcima (moglo bi se postaviti pitanje i o smislenosti toliko velike tablice), od kojih je u 62 ćelije vrijednost 0,00, odnosno u gotovo polovici ćelija vrijednost je 0,00. Takva je i sljedeća tablica (Tablica 10. *Analiza brojnosti stočnog fonda u naseljima Lovas, Opatovac, Svinjarevci i Šarengrad 1720. godine*), gdje se koriste decimalne vrijednosti za broj konja i stoke, što je apsurdno i metodološki neutemeljeno (je li moguće u nekome selu imati popisano 2,43 konja?!). Sam način bilježenja broja s dvije decimale ima smisla jedino kod navođenja prosječnoga broja, medijana i sl., ali je potpuno besmislen za apsolutnu većinu tablica koje popisuju broj konja, volova, krava i druge stoke. Apsurdna je i Tablica 7. *Statistička analiza obrađenih oranica prema ratarskim kulturama u naseljima na području budućega Vukovarskog vlastelinstva 1711. i 1720. godine* (također, naravno, preko cijele stranice velikoga formata), koja sadrži npr. rubriku „kukuruz i proso“, iako je u svim popisanim selima u oba analizirana popisa (1711. i 1720.) vrijednost bila 0,00 – i ponovno se postavlja pitanje – koji je smisao uvrštavanja tih rubrika i njihov tablični prikaz? Objašnjavanje da te kulture u navedenim popisima nisu registrirane jer nisu uzgajane vrlo se jednostavno u jednoj neproširenoj rečenici moglo (i trebalo) dati u samom tekstu.

Grafikoni su izvedeni tehnički vrlo skromno i vizualno neuvjerljivo; djeluju kao da su izrađeni u zastarjelim računalnim programima iz prošloga stoljeća. Nadalje, autori prilikom citiranja u toj

uvodnoj studiji ne slijede osnovne preporuke za citiranje koje se slijede u historiografskoj struci, a zapravo su i upute jedne od njihovih vlastitih ustanova (*Upute za pisanje bilježaka i bibliografije u izdanjima Hrvatskoga instituta za povijest*).¹³ Samo za ilustraciju mogu se navesti fusnote 67 i 68, koje su međusobno potpuno identične, no umjesto da je u fusnoti 68 napisano „Isto“ ponavlja se identični tekst iz prethodne fusnote, napisane odmah iznad nje (jednako i za fusnote 81-85, 100-106 itd.). Možda se čini kao tehnička sitnica, ali kada se šalje znanstveni rad za objavljivanje u nekome od izdanja Hrvatskoga instituta za povijest (znanstveni časopis, zbornik ili knjiga) takve se omaške teško mogu potkrasti.

Kako se prikaz knjige ne bi opterećivao brojnim primjerima, za ilustraciju upitne transkripcije osobnih imena i prezimena uzet će se primjer sela Korod (str. 258-259). Transkripcija mađarskih oblika očito je autoru (ili autorima) zadavala velike probleme, za što je eklatantan primjer transkripcije trinaestoga popisnoga kućedomaćina u Korodu, gdje je (greškom ili namjerno) ostao uskličnik kod imena i prezimena „Luza(!) Peti“, a na desnoj strani transkripcije taj je uskličnik izostao, pa je očito usuglašeno da se uistinu radi o imenu i prezimenu „Luza Peti“. Međutim, ono što ukazuje da je uskličnik uistinu bio s razlogom i da se prije radilo o slovu „k“ nego o slovu „z“ jest već prvi upis iz toga sela, gdje je transkripcija navedena kao „Ferenz Janshiza“ (identično i u „hrvatskom“ prijevodu). Da su priređivaču bile poznate barem i najosnovnije odlike mađarske tvorbe imenskih i prezimenskih oblika, bilo bi mu jasno da ondje gotovo sigurno ne piše „Janshiza“ nego „Janshika“ ili „Janthika“. Nastavak „-ka“ ima deminutivnu funkciju u mađarskom jeziku,

odnosno konkretan primjer je u izgovornom obliku zasigurno bio „Jančika“, a ne „*Janšiza“ ili „*Janšica“, kao što bi ispalo kada bi se vjerovalo čitanju koje nam priređivači donose. Osim toga, usporedbom gotovo svih ostalih popisa sela Korod iz 18. stoljeća, kao i matičnih knjiga rođenih, vjenačnih i umrlih reformirane župe Korod, potpuno je jasno da se ondje (proto)prezimenski oblik „Janshika“ (odnosno puno učestalije: „Jantshika“) spominje u gotovo svakome od njih. Nadalje, poznajući većinu izvora o Korodu iz 18. stoljeća, čini mi se gotovo potpuno nevjerovatno da je nekakva „Luca“ popisana ondje – i to u dva slučaja („Luza Izak“ kao peti popisani kućedomaćin i „Luza Peti“ kao već spomenuti trinaesti popisani), ali je puno vjerojatnije da se radi jednostavno o „Luki“ – koji je u izvorniku vjerojatno upisan kao „Luca“ ili „Luka“ (ali sigurno ne kao „Luza“). I prezime „Vatshara“ jedno je od onih koje se spominje u svim popisima i matičnim knjigama Koroda od 18. stoljeća, pa do danas, ali nikada u obliku „Vatshara“ (kako to donose priređivači), nego u „Vatshora“, „Vacshora“ ili „Vacsora“, odnosno u hrvatskoj transkripciji ili približnom izgovornom obliku „Vačora“. Barem jedan ovlašni pogled u bilo koji, i najsazetiji mađarski ili mađarsko-hrvatski rječnik otkrio bi da se radi o jednoj vrlo učestaloj riječi u mađarskom jeziku (koja znači – „večera“). Sumnju u transkripciju izaziva i prezime „Kerestok“ (šesnaesti kućedomaćin) – prije bi bilo da se radi o vrlo učestalom prezimenu „Kerestes“, a ogromnu sumnju izaziva i prezime „Jezy“ – koje je potpuno nepoznato u predmodernom mađarskom prezimenskom korpusu. Dakle, od 23 popisana kućedomaćina (kućedomaćini su metodološki neprecizno prevedeni u popisnim tablicama svih mjesta kao „stanovnici“) u Korodu, kao što je vidljivo, transkripcija najmanje njih šestoro, odnosno više od četvrtine od ukupnoga broja, u najmanju je ruku dvojben.

¹³ https://hrcak.srce.hr/upute/upute_reference_Scrinia_Slavonica.pdf

Kako cjelokupna analiza transkripcije prezimena ne bi ostala samo na razini jednoga sela, može se kao ilustrativan primjer iz ostatka priređenoga izvora navesti i jedno od najučestalijih mađarskih prezimena – Varga (u doslovnom prijevodu: obučar). Priređivači su u svim slučajevima kad bi se susreli s tim prezimenom to pročitali kao „Vorga“, počevši od prve folije, prve stranice (u knjizi str. 62 i 63), gdje je jedan vukovarski kućedomaćin iščitan kao „Thomas Vorga“, a ta se transkripcija uporno nastavlja kroz cijeli popis, gdje god bi se našao određeni Varga, pa je tako na str. 64 i 65 „Mattho Vorga“, na str. 68 i 69 „Illia Vorga“ i „Andria Vorga“, na str. 70 i 71 „Philipp Vorga udovica“ (i brojni drugi „Vorge“). Posljednji nas primjer dovodi do jedne od najozbiljnijih zamjerki knjizi. Naime, u glavnini knjige, od str. 62 do str. 283, donosi se besmisleno dupliranje gotovo u cijelosti identičnih podataka. Puno bi logičnije i korisnije zainteresiranim istraživačima i čitateljima bilo da su se preveli (tj. napravili dvojezično, latinski i hrvatski) samo naslovi rubrika –i knjiga bi bila upola manjega opsega. Ako (i kada) se već moglo ići u toliki opseg knjige, onda bi bilo logičnije i smislenije da se na jednoj stranici donijela preslika izvornika, a na drugoj njegova transkripcija. Ovakav princip doslovnoga „prijevoda“ popisnih listova s latinskoga na hrvatski doveo je do takvih besmislica kao što je potonji primjer („Philipp Vorga udovica“). S lijeve strane je u transkripciji već navedena „Philipp Vorga vidua“ te je potpuno nejasno zbog čega to nije „prevedeno“ na desnoj strani kao „udovica Philippa (ili Filipa) Varge“, kada se prijevodu popisnih listova već pristupalo. Taj teško shvatljivi princip nedekliniranja u prijevodima i bez izmjene reda riječi primjenjivan je uistinu vrlo dosljedno; kroz cijelu knjigu nalazimo dvostruke gotovo identične stranice i potpuno identične podatke (pa je tako na str. 78 „Marian Secsujacz vidua“, a na

79 „Marian Secsujacz udovica“ itd. itd.). Pritom treba još jednom naglasiti da je za potrebe ovoga prikaza rađena analiza samo jednoga sela (Korođa), a od cijelog ostalog korpusa transkribirane građe samo jednoga prezimena („Vorga“).

Knjizi je iz nekoga razloga priloženo (na dvije stranice, 292-293) kazalo koje upućuje na kojim se stranicama (očito u izvorniku) nalaze popisi po mjestima, ali joj nije priloženo kazalo popisa po mjestima za nju samu, tako da ako nekoga primjerice zanima popis sela Čakovaca, spomenuto kazalo (i „repertorium“) dvaput će ga uputiti na str. 57, na kojoj će naći *Kupoprodajni ugovor za Sotin i Tovarnik*, a ne popis Čakovaca (priloženo kazalo, jasno, ne ukazuje ispravno ni na jedno od sela u konkretnoj knjizi, nego na izvor koji je čitatelju nedostupan). Jedini način pronalaska je, osim ručnoga listanja knjige, pretragom kazala geografskih pojmova, no ondje se Čakovci spominju 12 puta, tako da to kazalo nije od velike pomoći pri pronalaženju traženoga popisa određenoga mjesta.

Dio u knjizi koji svakako treba pohvaliti jest narativni prijevod s latinskog i njemačkog jezika koji su vrlo kompetentno priredile Irena Gališ Bešker i Sanja Lazanin, kao i redaktorica latinskoga prijevoda Maja Matasović. Kao manja zamjerka prijevodu eventualno se može navesti nešto nezgrapnan oblik prijevoda izraza „Supererleuterungen“, koji je preveden kao „super objašnjenja“ (str. 5), a što bi možda bilo primjerenije prevesti opisno, a ne doslovno. Jedan od vrlo upitnih prijevodnih termina je na str. 259, gdje se navode „Calvinis Hungaris“ (str. 258), koje su priređivači preveli kao „ugarski kalvinisti“. Prihvaćajući, naravno, termin „Ugarska“ za opisivanje veće državne tvorevine od današnje Mađarske, treba ipak biti svjestan da se on ne može u svim predmodernim izvorima uvijek i beziznimno, neovisno o kontekstu, prevoditi kao „Ugarska“,

„Ugri“, „ugarski“. Naime, u konkretnom kontekstu on ima etničku odrednicu i znači „Mađari kalvinisti“, a ne „ugarski kalvinisti“ (koji su živjeli u Korođu). Primjerice, i u Korođu susjednom selu Tordincima živjeli su kalvinisti, ali njih popisivač, jasno, nije popisao kao „Calvinis Hungaris“, jer oni nisu bili Mađari, a po samoj logici stvari bili su „ugarski kalvinisti“.

Premda knjiga predstavlja vrijedan napor u objavljivanju povijesnih izvora, i sigurno će biti korisna istraživačima lokalne povijesti, razne metodološke, transkripcijske, terminološke i uredničke pogreške umanjuju njezinu znanstvenu vrijednost. Posebno iznenađuje činjenica da čak ni angažman šest uglednih sunakladnika, tri kompetitivna projekta, tri priređivača, dva recenzenta, tri glavna urednika i šest članova uredništva nije bio dovoljan da se izbjegnu tako ozbiljni propusti. Na kraju ostaje dojam da je knjiga, da je bila urednički i konceptualno bolje promišljena, uz istu razinu truda mogla biti dvostruko korisnija i upola kraća.

Denis Njari

Gorjani – mjesto, ljudi, identitet, baština: zbornik radova sa znanstvenog skupa, ur. Dražen ŽIVIĆ i Ivana ŽEBEC ŠILJ (Gorjani – Zagreb: Općina Gorjani; Institut društvenih znanosti Ivo Pilar; Hrvatsko katoličko sveučilište; Hrvatski institut za povijest; Fakultet hrvatskih studija; Hrvatski restauratorski zavod, 2024). 579 str. ISBN 978-953-95793-1-7.

Nakon održavanja znanstveno-stručnog skupa *Gorjani – mjesto, ljudi, identitet i baština* u organizaciji Općine

Gorjani, Instituta društvenih znanosti Ivo Pilar, Hrvatskog katoličkog sveučilišta, Hrvatskog instituta za povijest, Fakulteta hrvatskih studija te Hrvatskog restauratorskog zavoda u listopadu 2022. godine, sada je objavljena monografija. Uz „Riječ nakladnika“ (7-8) i „Urednički predgovor“ (9), monografija sadrži 37 poglavlja vezanih uz povijest, arheologiju, baštinu te stanovništvo Gorjana, podijeljenih u četiri velika poglavlja: *Gorjani kroz povijest*, *Stanovništvo Gorjana*, *Kulturna baština Gorjana* te *Arheološka istraživanja i baština Gorjana*. Na kraju su doneseni „Popis autora“ (575-576) te „Sponzori“ (577).

U *Riječi nakladnika*, načelnik općine Gorjani Ivan Lović objašnjava razloge održavanja skupa, kao i izdavanja monografije, pritom ističući važnost istraživanja povijesti Gorjana i okolice od srednjovjekovlja do suvremenog doba, kao i arheoloških istraživanja vezanih uz područje Gorjana prije pisane povijesti, etnografije, demografije i drugog. Također, iznesene su zahvale drugim organizatorima, sponzorima, autorima, recenzentima i svima koji su sudjelovali u izdavanju zbornika radova. Na istom tragu pišu i urednici dr. sc. Dražen Živić i dr. sc. Ivana Žebec Šilj u „Uredničkom predgovoru“, naglašavajući da se „ovom knjigom na simbolički način vraćamo u ‘zlatnu’ prošlost Gorjana, živimo njegovu sadašnjost, ali naziremo i njegovu budućnost“.

Prvi dio *Gorjani kroz povijest* obuhvaća šesnaest poglavlja, a prvo poglavlje nosi naslov „Urbani razvoj Gorjana u srednjem vijeku“ (12-27) autora doc. dr. sc. Danijela Jelaša. U ovom je poglavlju vrlo detaljno opisan urbani razvoj srednjovjekovnih Gorjana. Uz opis i tumačenje izvora u kojima se spominju Gorjani i njihovi vlasnici u srednjem vijeku, dana su objašnjenja zbog čega se Gorjani ističu kao mjesto, a onda i urbano mjesto u ovom razdoblju. Također, autor

je donio i pregled crkvenih ustanova te gospodarske djelatnosti u Gorjanima, osvrnuvši se i na pitanje obrambenih građevina, što je, u konačnici, doprinijelo razumijevanju položaja Gorjana, kako u Vukovskoj županiji, tako i u Ugarsko-Hrvatskom Kraljevstvu. Sljedeće poglavlje „Izvori za povijest ‘Gorjanske bitke’ (25. srpnja 1386.)“ (28-32) dr. sc. Stanka Andrića opisuje jednu od dvije „Gorjanske bitke“, i to onu koja se odvila u 14. stoljeću. Pritom se autor osvrće na pitanje definiranja ovog događaja kao „bitke“ (te predlaže inačice poput „napad kod Gorjana“, „zasjeda kod Gorjana“ i slično), kao i na kronološki tijek događanja u Kraljevstvu neposredno prije ovog događaja. Središnji dio poglavlja čini analiza diplomatske građe, kao i narativnog izvora o „bitci“ – *Ugarske kronike* Ivana/Jánosa Thuróczyja. U poglavlju „Paleografsko-diplomatička i heraldička analiza dviju grbovnica srednjovjekovne velikaške obitelji Gorjanski“ (33-59) izv. prof. dr. sc. Tomislav Galović i dr. sc. Petar Ušković Croata donose iscrpnu analizu dviju grbovnica koje su u prvoj polovici 15. stoljeća Nikoli II. Gorjanskom izdali Žigmund Luksemburški i francuski kralj Karlo VI. Ludi. Uz referiranje na dosadašnja istraživanja, poglavlje je fokusirano na paleografsko-diplomatičku analizu, osnovnu filološku te heraldičku analizu, uz povijesni kontekst te izabrane primjere prikaza grba Gorjanskih. Velik opseg poglavlja dodatno je potkrijepljen priložima, odnosno kritičkim izdanjem latinskog teksta i hrvatskog prijevoda grbovnice koju je Žigmund Luksemburški dao Nikoli II. Gorjanskom te slikovnim priložima grbova Gorjanskih i inačice današnjeg grba općine. Poglavlje dr. sc. Marije Karbić „Kćeri, supruge, udovice, gospodarice: položaj i uloga pripadnica velikaške obitelji Gorjanski u razvijenoj i kasnom srednjem vijeku“ (60-68) pokazuje važnost istraživanja žena u plemićkim obiteljima, s posebnim osvrtom na ženidbene strategije

Gorjanskih, čime su u poglavlju obrađene i žene koje su rođene u obitelji, ali i one koje su u nju stupile ženidbenim vezama. U tom kontekstu prikazane su različite ženidbene strategije u banskoj, odnosno u palatinskoj lozi, kao i sukobi vezani uz nasljedno pravo i prijenos imovine, a dan je uvid i u ulogu plemkinja u drugim aspektima.

U poglavlju „Slavonska vojna Hansa Katzianera 1537. godine: kretanje vojske i moguće ostave metalnih predmeta“ (69-81) prof. dr. sc. Nataša Štefanec analizira izvještaje Hansa Katzianera i Hansa Ungnada u kontekstu druge „Bitke kod Gorjana“, odnosno vojnog pohoda protiv Osmanlija 1537. godine. Uz upute čitatelju vezane uz istraženost ove teme, kao i opis izvora, središnji dio poglavlja posvećen je pripremama za vojnu, općem stanju u vojsci te kretanju vojske do okupljanja kod Osijeka. Nadalje, prema izvještajima je analizirano kretanje vojske od Osijeka preko Hermana i Ivaniša/Ivanuša do Gorjana, pri čemu autorica predlaže arheološka istraživanja na toj trasi, kako bi se pronašli ostaci vojne opreme. Poglavlje prof. dr. sc. Hrvoja Kekeza „Gorjani na kartografskim prikazima iz 16. i 17. stoljeća“ (82-102) donosi prikaz razvoja kartografije u navedenom razdoblju, dok središnji dio rada čine dva poglavlja o Gorjanima na kartama iz 16. i 17. stoljeća. Autor je iscrpno analizirao položaj Gorjana na pojedinim kartografskim prikazima, ali i povezo utjecaj ranijih karata iz 16. stoljeća na one iz 17. na primjerima prikaza Gorjana, zbog nemogućnosti kartografiranja tog područja pod Osmanlijama. U konačnici autor kaže da su Gorjani zbog svoje važnosti u srednjovjekovlju bili prikazivani na kartama, iako su tijekom razdoblja u kojem su karte izdavane već bili izgubili svoju važnost, te upućuje na daljnja istraživanja. U poglavlju „Gorjani od oslobođenja od osmanske vlasti do sredine 18. sto-

ljeća – društveno-ekonomska analiza“ (103-120) dr. sc. Milan Vrbanić piše o dodjeli Đakovačkog vlastelinstva biskupima od sredine 17. stoljeća do oslobođenja od osmanske vlasti, nakon čega se fokusira na stanovništvo Gorjana od Caraffine komisije do sredine 18. stoljeća, pri čemu je analiza potkrijepljena s više tablica. Nadalje, u dijelu o gospodarstvu, ratarstvu, stočarstvu, vinogradstvu i voćarstvu objašnjen je razvoj na području Gorjana u naznačenom razdoblju, a ovaj je dio poglavlja također obogaćen detaljnim tablicama vezanim uz temu. Autor zaključuje da su Gorjani u prvoj polovici 18. stoljeća bili jedno od većih naselja na Đakovačkom vlastelinstvu, no da su, usprkos napretku oko dva desetljeća po oslobođenju, primjetni stagnacija i pad gospodarstva do sredine 18. stoljeća. Poglavlje „Gorjani u crkvenoj povijesti – od oblikovanja srednjovjekovnoga grada do kraja 18. stoljeća“ (121-133) izv. prof. dr. sc. Daniela Patafte bavi se crkvenim institucijama u Gorjanima tijekom srednjeg vijeka, a zatim se referira na razdoblje osmanske vlasti, u kojem, iako nema uspostavljene dijecezanske organizacije, postoje zapisi o franjevačkom djelovanju u Gorjanima. U konačnici poglavlje o crkvenoj povijesti Gorjana nakon oslobođenja Slavonije objašnjava ponovnu uspostavu crkvene organizacije u Gorjanima, odnosno župe i njezinih filijala.

Poglavlje „Dušobrižno svećenstvo župe Gorjani“ (134-158) mr. sc. Luka Marijanović započinje tumačenjem uloge župnika i kapelana u župama općenito, a zatim u Gorjanima, pri čemu zapisuje bilješke o svećenstvu u Gorjanima od srednjeg vijeka do 18. stoljeća. Središnji dio čine popisi župnika i kapelana redovnika/franjevaca u Gorjanima do 1756. godine te dijecezanskog svećenstva do danas, s biografskim crticama. Također, donesene su biografske crtice svećeničkih i redovničkih zvanja iz gor-

janske župe od 19. stoljeća pa nadalje. U poglavlju „Spomenica župe Gorjani“ (159-168) dr. sc. Dražen Kušen, uz opis župne spomenice kao arhivskog zapisa općenito te objašnjenja potrebe vođenja spomenica na području Đakovačkog dekanata, donosi pregled spomenice župe Gorjani u razdoblju od početka njezinog vođenja do 2010. godine. Dr. sc. Branko Ostajmer u poglavlju „Političke i društvene prilike u Gorjanima na razmeđu 19. i 20. stoljeća“ (169-182) daje uvid u razdoblje od 1867. do 1918. godine na prostoru Gorjana, pri čemu je fokus na upravnoj podjeli i stanovništvu te političkom životu. Pritom je autor iznio vrlo detaljne podatke o pojedinačnim slučajevima u Gorjanima vezanim uz odnos prema drugim zajednicama, primjerice Nijemcima, Mađarima i Židovima, ali i o djelovanju župnika dr. Josipa Horvata. Autor zaključuje da su poglavljem obuhvaćeni pojedinci iz Gorjana koje svakako treba dalje istraživati. Poglavlje „Poljoprivreda u prošlosti Gorjana“ (183-199) Ivana Lovića donosi raspravu o poljoprivrednoj djelatnosti u Gorjanima, kroz fokus na poljoprivredno zemljište, ratarstvo te stočarstvo. Vrijedan doprinos istraživanjima ove teme je uključivanje metode usmene povijesti, pri čemu su popisana kazivanja gorjanskih mještana o poljoprivredi.

U poglavlju „Povijest školstva u Gorjanima“ (200-215) Antun Bagudić opisuje početke školstva na području Gorjana, nakon čega se usredotočuje na razdoblje 18. stoljeća. Središnji dio rada bavi se školstvom u Gorjanima tijekom 19. i 20. stoljeća, pri čemu su spomenuti istaknuti pojedinci koji su prve školske obaveze imali u Gorjanima. Također, poglavlje je potkrijepljeno tablicama koje prikazuju kretanje broja učenika od sredine 19. stoljeća do danas. Poglavlje „Gorjani za vrijeme Kraljevine SHS/Jugoslavije (1918.-1941.)“ (216-227) dr. sc. Ivana Zubca bavi se uređenjem

naselja Gorjani nakon završetka Prvog svjetskog rata, a zatim i svakodnevicom u međuratnom razdoblju. Središnji dio rada odnosi se na školstvo te crkveni život u Gorjanima u promatranom razdoblju. Borna Marinić u poglavlju „Gorjani u Domovinskom ratu“ (228-237) objašnjava početke Narodne zaštite u Gorjanima te 122. brigade Hrvatske vojske Đakovo 1991. godine, a potom se bavi djelovanjem Hrvatske vojske u Gorjanima i okolici. Posljednji dio poglavlja čine biografije poginulih branitelja općine Gorjani. Tijekom cijelog poglavlja, uz arhivske izvore i literaturu, korištena su usmena i pisana svjedočanstva o ratu i braniteljima u Gorjanima. Poglavlje „General Imra Agotić kroz arhivsko gradivo Hrvatskog memorijalno-dokumentacijskog centra Domovinskog rata“ (238-245) dr. sc. Željke Križe obuhvaća iscrpan životopis prvog zapovjednika Hrvatskog ratnog zrakoplovstva i protuzračne obrane, kao i analizu arhivskog gradiva vezanog uz generala, a koje se nalazi u Hrvatskom memorijalno-dokumentacijskom centru Domovinskog rata. Autorica zaključuje rad upućujući na daljnja istraživanja djelovanja ovog generala.

Sljedeće veliko poglavlje je *Stanovništvo Gorjana*, a ono obuhvaća četiri poglavlja. Prvo nosi naslov „Katoličko stanovništvo Gorjana u vrijeme osmanlijske vladavine“ (248-263) autora dr. sc. Roberta Skenderovića. U njemu je obrađena problematika istraživanja stanovništva u razdoblju prije standardnih popisa stanovništva, a zatim su na temelju osmanskog poreznog popisa Požeškog sandžaka iz 1579. godine izneseni detaljni podaci o Gorjanima i okolici. U konačnici je objašnjeno crkveno ustrojstvo u vrijeme osmanske vlasti u Gorjanima. Poglavlje dr. sc. Nenada Pokosa i dr. sc. Ive Turka „Geografske i demografske značajke Općine Gorjani“ (264-276) usredotočeno je na analizu i

objašnjenje demografskih obilježja ove općine. Također, izneseni su podaci o prirodnom kretanju stanovništva, migracijskoj bilanci, migraciji stanovništva u općini tijekom međupopisja 2011.-2021., starenju stanovništva, sastavu stanovništva prema aktivnosti te narodnosnom sastavu stanovništva. Cijelo poglavlje potkrijepljeno je tablicama i grafikonima. U poglavlju „Nijemci u Gorjanima (Gorjani, Tomašanci, Ivanovci Gorjanski)“ (277-302) dr. sc. Vladimir Geiger problematizira početke njemačke kolonizacije u Đakovštini i Gorjanima sredinom 19. stoljeća te djelovanje njemačkih obitelji i pojedinaca unutar Đakovštine do sredine 20. stoljeća. Posebna pozornost dana je razdoblju Drugog svjetskog rata, ali i kulturnoj djelatnosti koju su očuvali iseljeni gorjanski, tomašanački i ivanovački Nijemci. Poglavlje je potkrijepljeno mnoštvom slika vezanih uz temu. U poglavlju „Aktualne demografske prilike u Općini Gorjani (2011.-2021.)“ (303-315) dr. sc. Dražen Živić donosi analizu aktualnih demografskih kretanja u međupopisnom razdoblju od 2011. do 2021. u općini Gorjani. Pritom su detaljno izneseni podaci o opadajućoj bioreprodukciji, negativnoj migracijskoj i demografskoj bilanci, tipu općeg kretanja stanovništva te biološkoj strukturi istog. Autor u poglavlju o mjerama i aktivnosti demografske revitalizacije te u zaključku objašnjava mogućnosti za demografsku održivost općine.

Treće veliko poglavlje *Kulturna baština Gorjana* obuhvaća sedam poglavlja, od kojih je prvo autora Ivana Lovića pod naslovom „Ljelje iz Gorjana, proljetni ophod i svjetska baština“ (318-336). U poglavlju je riječ o podrijetlu običaja ljelja, prije svega legendama o njihovom početku, zatim o odijevanju, povijesti običaja, pjesmama, kao i zaštiti ljelja kao nematerijalne kulturne baštine čovječanstva pri UNESCO-u. Poglavlje „Narodna baština Gorjana – tradicijska

kultura“ (337-354) autora Adama Pavića objašnjava, uz povijesni pregled, početke glazbene djelatnosti u Gorjanima početkom 19. stoljeća, a zatim razvoj iste tijekom 20. stoljeća. Poseban je fokus stavljen na folklornu glazbu, pri čemu su popisani plesovi i kola te tradicijska glazbala koja su se koristila u Gorjanima. Poglavlje je potkrijepljeno priložima nekoliko notnih zapisa nastalih u Gorjanima. Dr. sc. Manda Svirac u poglavlju „Baština tradicijskog ženskog odijevanja u Gorjanima kroz godinu i liturgijski kalendar“ (355-366) obrađuje temu ženskog odijevanja, a značajan se dio poglavlja referira na *rubine* kao košulje koje su se odijevale u određenom liturgijskom razdoblju. Također, opisana je i ženska nošnja u Gorjanima te istaknuta važnost svečanijeg odijevanja na mladu nedjelju. U poglavlju „Dvije prigodnice i dvije rukopisne pjesničke poslanice Adama Filipovića Heldentalskog“ (367-377) dr. sc. Mirko Ćurić donosi do sada neobrađene prigodnice ovog gorjanskog župnika đakovačkim biskupima Matiji Pavlu Sučiću i Josipu Vukoviću, kao i dvije epske pjesme upućene njegovom prijatelju Ignjatu Brliću. Uz analizu, autor dodatno objašnjava važnost Adama Filipovića Heldentalskog u svjetlu hrvatskog narodnog preporoda. Poglavlje Irene Pauk Siki „Župna crkva sv. Jakova apostola u Gorjanima. Konzervatorsko-restauratorska istraživanja u unutrašnjosti i rekonstrukcija zidnog oslika“ (378-389) bavi se opisom ove osamnaestostoljetne crkve, pri čemu je posebna pozornost dana glavnom oltaru sv. Jakova apostola starijeg, a zatim bočnim oltarima Blažene Djevice Marije i Sv. Križa. Osim navedenog, objašnjen je razvoj zidnog oslika od kraja 18. do prve polovice 20. stoljeća, a poglavlje je potkrijepljeno fotografijama crkve tijekom i nakon restauratorskih radova. Sljedeće poglavlje „Kapelata sveta tri Kralja u Gorjanima. Rezultati konzervatorsko-restauratorskih istraživanja“ (390-408) iste

autorice, Irene Pauk Sili, obuhvaća opis ove kapele i detaljno objašnjenje konzervatorsko-restauratorskih istraživanja i radova na zidovima i stropu kapele. Nadalje, značajna pozornost posvećena je gradnji turske kule od druge polovice 16. stoljeća, njezinoj devastaciji po odlasku Osmanlija iz Slavonije te fazama sakralizacije kule, a poglavlje je potkrijepljeno s više fotografija. U poglavlju „Pisana baština Lucije Karalić s posebnim osvrtom na rukopis ‘Zadruga Karalić’“ (409-419) dr. sc. Marija Raguž bavi se ostavštinom gorjanske učiteljice Lucije Karalić, pri čemu je fokus stavljen na rukopis „Zadruga Karalić“, koji svjedoči o djelatnosti ove zadruge, a pruža uvid u etnografske teme i istraživanje tradicijske kulture u Gorjanima.

Posljednje veliko poglavlje *Arheološka istraživanja i baština Gorjana* obuhvaća deset poglavlja. U prvom, pod naslovom „Arheološka topografija i toponimija na prostoru Općine Gorjani“ (422-445), autorice Jelena Boras i dr. sc. Ivana Čatić pišu o geografskom položaju općine Gorjani te arheološkim lokalitetima na prostoru iste. Pritom su obuhvaćena sva arheološka istraživanja i povijest istraživanja pojedinih lokaliteta te je naglašena mogućnost daljnjih iskopavanja. Drugi dio poglavlja odnosi se na iscrpnu onomastičku analizu lokaliteta, odnosno toponima na području općine Gorjani. Poglavlje „Arheološka iskopavanja i daljinska istraživanja neolitičkog naselja na položajima Gorjani Kremenjača i Topole“ (446-461) autorā prof. dr. sc. Rajne Šošić Klindžić, dr. sc. Hrvoja Kalafatića i dr. sc. Bartula Šiljega odnosi se na rezultate istraživanja lokaliteta navedenih u naslovu poglavlja. Uz povijesni kontekst, objašnjene su metode i rezultati istraživanja, pri čemu je posebna pozornost dana činjenici da lokalitet Gorjani Kremenjača odstupa od tipičnog mjesta za odabir naselja sopske kulture uz vodotoke rijeka, što znači

da se kultura rasprostirala na području cijele današnje Slavonije. Poglavlje je potkrijepljeno fotografijama nalaza. U poglavlju „Arheološka slika srednjovjekovnog garskog naselja i dominikanskog samostana“ (462-481) autori Ivana Hirschler Marić i dr. sc. Andrej Janeš pišu o povijesti arheoloških istraživanja srednjovjekovnih Gorjana, dok je središnji dio rada posvećen pregledu arheoloških i geofizičkih istraživanja u razdoblju od 2017. do 2022. godine. Pritom autori vrlo detaljno iznose rezultate najnovijih istraživanja, napose vezanih uz nova saznanja o prostoru gradnje dominikanskog samostana, te upućuju na daljnja istraživanja. Poglavlje je potkrijepljeno zračnim snimkama, magnetskom prospekcijom, fotografijama nalaza i drugim priložima. Luka Štefan u poglavlju „Samostan kao središte monetarne raznolikosti – primjer srednjovjekovnog novca pronađenog tijekom arheoloških istraživanja dominikanskog samostana i crkve sv. Margarete u Gorjanima“ (482-494) donosi preliminarni pregled novca pronađenog u Gorjanima, a posebno je zanimljiv prikaz monetarne aktivnosti na prostoru samostana za vrijeme različitih kraljeva. Drugi dio poglavlja posvećen je dvjema papirskim bulama pronađenim unutar crkve sv. Margarete. U poglavlju „Arhitektonska plastika srednjovjekovne crkve u Gari“ (495-509) dr. sc. Iva Papić iscrpno objašnjava arheološka istraživanja srednjovjekovne crkve, zatim dosadašnju arhitektonsku plastiku s lokaliteta „na Kameništu“, a potom i nova otkrića arhitektonske plastike s istog lokaliteta. Pritom su analizirani kameni ulomci i svodna konstrukcija, uz analizu crkve u kontekstu arhitekture dominikanskog reda, a autorica u zaključku kaže kako je moguće da gorjanska crkva odgovara razvoju tipologije propovjedničkih redovničkih crkvi, no da ne treba odbaciti mogućnost trobrodnog prostora crkve, zbog čega su potrebna daljnja istraživanja.

Poglavlje „Bioarheološka slika koštanih ljudskih ostataka u Gorjanima“ (510-525) dr. sc. Željke Bedić bavi se rezultatima arheoloških iskopavanja, konkretno analizom koštanog materijala pronađenog u grobovima datiranim u razdoblje od kraja 11. do sredine 16. stoljeća. Pritom su iznesene sve traume koje se nalaze na i u koštanom materijalu, objašnjene eventualne bolesti, a sve je uspoređeno s drugim nalazištima. Poglavlje je potkrijepljeno s više tablica te fotografija nalaza. U poglavlju „Što se jelo u starim Gorjanima?“ (526-538) dr. sc. Goran Tomac, Magdalena Kolenc i Kim Korpes objašnjavaju prehranu na području neolitičkih naselja Kremenjača i Topole te novovjekovne kapele Sveta tri kralja. Rezultati istraživanja potkrijepljeni su tablicama, a dodatno objašnjeni u raspravi, pri čemu se zaključuje da je prehrana neolitičkih lokaliteta počivala na domaćem govedu, dakako uz drugo meso. Također, za novovjekovnu kapelu istaknuto je kako od druge polovice 16. i u 17. stoljeću nema ostataka svinja, što se podudara s činjenicom da je na ovom području bilo stanovništvo muslimanske vjeroispovijesti. Ivana Hirschler Marić u poglavlju „Arheološka istraživanja na prostoru kapele Sveta tri kralja / osmanske kule Jahja-Bega u Gorjanima“ (539-556) piše o arheološkim iskopavanjima na ovom lokalitetu u razdoblju od 2015. do 2018. godine, uz cjelovitu analizu nepokretnih i pokretnih nalaza. Poglavlje je potkrijepljeno fotografijama nalaza. U poglavlju „Korespondencija Šime Ljubića i župnika Antuna Bogetića, muzejskog povjerenika u Gorjanima“ (557-568) dr. sc. Ana Solter govori o izvještajima koje je Antun Bogetić, kao muzejski povjerenik, pisao ravnatelju Narodnog zemaljskoga muzeja Šimi Ljubiću u drugoj polovici 19. stoljeća. Pritom je analiziran sadržaj pisama vezanih uz arheološka iskopavanja u Gorjanima. Poglavlje „Potencijal prezentacije prapovijesnih lokaliteta u

Gorjanima“ (569-574) autorâ prof. dr. sc. Rajne Šošić Klindžić, izv. prof. dr. sc. Jacqueline Balen i Marina Mađerica govori o tome na koji je način moguće prezentirati arheološku baštinu široj javnosti.

Monografija o Gorjanima, nastala kao rezultat znanstvenog skupa i suradnje više institucija, predstavlja izniman doprinos istraživanju povijesti, demografije, etnografije, arheologije i drugih disciplina. Ona će zasigurno postati polazišna točka za buduća istraživanja vezana uz Gorjane i njihovu okolicu. Osim što se ističe visokom razinom znanstvene kvalitete, monografija ima potencijal da posluži kao poticaj za očuvanje kulturne baštine i daljnji razvoj kulturnih djelatnosti i turizma na tom području.

Petra Plantosar

Siniša ĐURIČIĆ: *Svedoci vremena: istorijski pregled razvoja naselja Darda* (Vukovar: Zajedničko veće opština Vukovar, 2023). 282 str., ćirilica. ISBN 978-953-8489-07-5.

U izdanju Zajedničkog veća opština Vukovar, Siniša Đuričić objavio je knjigu *Svedoci vremena: istorijski pregled razvoja naselja Darda*. Knjiga je rezultat projekta *Svedoci vremena*, koji financijski podupiru Ministarstvo kulture Republike Srbije i Kancelarija za ljudska prava i prava nacionalnih manjina Vlade Republike Hrvatske. Projekt kao cjelina treba rezultirati nizom monografija posvećenih naseljima s velikim udjelom srpskog stanovništva. Ova knjiga je peta po redu nastala radom na spomenutom projektu. Prije nje objavljene su monografije o Veri, Klisi, Ostrovu i Boboti. Urednik projektne biblioteke (Veljko Maksić) na-

veo je u predgovoru knjige da je cilj cijele edicije prikazati „prošlost srpskog naroda na prostoru Vukovarsko-sremske i Osječko-baranjske županije” te da ova knjiga „prati prošlost samog naselja, od praistorije i prvih tragova čovekove aktivnosti na širem prostoru Darde, pa sve do 1991. godine, sa ponekim odstupanjem od postavljene vremenske granice“.

Autor je napisao knjigu o Dardi na temelju dosad objavljenih znanstvenih monografija i radova te arhivskog gradiva iz crkvene općine Darda, Državnog arhiva u Osijeku, Mađarskog nacionalnog arhiva (Magyar Nemzeti Levéltár), obiteljskih arhiva pojedinih lokalnih stanovnika i prikupljenih svjedočenja pojedinih stanovnika ovog naselja.

Nakon uvodne riječi urednika (str. 5-7) te kronološkog pregleda i općih karakteristika naselja (8-12), autor je kronološki prikazao povijest Darde. Započeo je s prethistorijskim (12-15) i antičkim razdobljem (15-18), prikazujući rezultate arheoloških istraživanja lokaliteta smještenih u bližoj i daljoj okolini naselja, kao i lokaliteta unutar samog naselja. Nastavio je s prikazom društvenog, političkog, demografskog i gospodarskog razvoja naselja tijekom narednih povijesnih razdoblja: srednji vijek (19-26), osmansko razdoblje (26-34), oslobođenje od osmanske vlasti i stvaranje dardanskog vlastelinstva (34-42), naselje u 18. stoljeću (42-52), razdoblje od kraja 18. stoljeća do revolucije 1848. (53-59), razdoblje od Bachovog apsolutizma do raspada Austro-Ugarske Monarhije (59-74), razdoblje između Prvog i Drugog svjetskog rata (74-167), razdoblje Drugog svjetskog rata, odnosno narodnooslobodilačke borbe (168-179), razdoblje nakon Drugog svjetskog rata sve do 1991. (179-196). Veći dio povijesnih razdoblja obradio je skraćeno, a samo je razdoblje od završetka Prvog svjetskog rata, odnosno stvaranja Kraljevstva/Kraljevine SHS, pa do

1991. prikazao opširno (74-196). U povijesnom prikazu razvoja naselja nakon završetka Prvog svjetskog rata autor donosi i popis doseljenika (optanata) koji su se doselili u Dardu (95-167).

Drugi dio knjige autor je započeo obradom crkvene povijesti lokalne pravoslavne župe (196-212) i povijesti tamošnjeg školstva (213-232). Prikazujući crkvenu povijest pravoslavne župe koristio je, uz ostalo, kanonske vizitacije pečuškog biskupa iz 18. stoljeća, kao i djelo Josephusa Brüsztlea, ali samo za prikaz povijesti pravoslavne župe. Kao što je urednik (Veljko Maksić) u uvodu već naveo, povijest naselja prikazana je do 1991. s nekim odstupanjima, pa je tako povijest pravoslavne župe prikazana od 1742. do danas. Pri tome je taj prikaz detaljan, ali je manje detaljan nakon 1991. Prikaz povijesti škole nakon 1991. još je fragmentarniji i sveo se samo na biografiju dvojice prosvjetnih djelatnika, ravnateljâ osnovne škole u Dardi (Veljko Atanacković i Adam Grubor), i podatak o modernizaciji sportske dvorane početkom 2000-ih.

Nakon prikaza povijesti škola prikazao je povijesti lokalnih udruga (nestranačke, humanitarne, vatrogasci, kulturno-umjetničke i sportske) (232-250). Pri tome je njihovu povijest prikazao detaljno za razdoblje nakon stvaranja Kraljevine SHS i tijekom socijalističkog razdoblja, ali prikaz povijesti njihovog djelovanja prije 1918. sveo je na nekoliko rečenica, kao i za razdoblje nakon 1991. Obradujući povijest sportskih udruga detaljno je prikazao povijest lokalnog nogometnog kluba od završetka Prvog svjetskog rata do 1991. („Dardanski RSK“, Sportski klub „Baranja“, potom NK „Mikica“, a od 1952./53. NK Darda). Pri tome je prikazao detaljno i biografiju trenera Ljupka Petrovića. Unatoč detaljnom prikazu djelovanja NK Darda do 1991., za devedesete je autor naveo samo da je klub od 1992. do

1997. igrao u prvoj ligi, ali nije naveo i u kojoj, pa čitatelj može samo nagađati o čemu je riječ. Ostale sportske udruge autor je obradio uglavnom fragmentarno, a samo udruge u streljaštvu, konjičkom sportu te lovu i ribolovu nešto detaljnije. Također je nešto detaljnije prikazao djelovanje SKUD-a „Branko Radičević“ nakon 1991. godine, dok je za humanitarne udruge detaljnije prikazano njihovo djelovanje do 1991., a fragmentarno nakon spomenute godine.

Na kraju knjige autor je u poglavlju o gospodarskim aktivnostima (251-254) prikazao djelovanje PIK-a Belje od završetka Prvog svjetskog rata do 1991. Ovaj je prikaz također vrlo fragmentaran, što me je iznenadilo s obzirom na to da je 1986. objavljen voluminozni zbornik o ovom gospodarskom subjektu u kojem je obrađena ne samo njegova gospodarska aktivnost, već i gospodarska aktivnost na beljskom i dardanskom vlastelinstvu, od stvaranja vlastelinstva pa do ukidanja feudalnih odnosa, ali i gospodarske aktivnosti u Baranji do raspada Austro-Ugarske Monarhije, kao i nakon njezinog raspada pa sve do 1980-tih. Korištenjem tog *Zbornika* autor je mogao prikazati puno detaljnije gospodarsku aktivnost na području samog naselja, kombinata Belje ali i na cijelom području Baranje. U prilog ovoj tvrdnji mogu navesti činjenicu da je autor koristio pojedine radove iz spomenute publikacije, što znači da je prilikom pisanja ovog poglavlja mogao koristiti i radove koji obrađuju gospodarsku tematiku, što bi poglavlje učinilo kvalitetnijim.

Međutim, autor to nije učinio pa je posljednje poglavlje, nažalost, ostalo nepotpuno, premda je zbog važnosti statusa samog naselja kao sjedišta vlastelinstva zaslužilo puno veću pažnju. Stoga smatram da je autor trebao prikazati u zasebnom poglavlju razvoj lokalnog gospodarstva od stvaranja vlastelinstva do završetka Prvog svjetskog rata. Za

to postoje komorski popisi dardanskog vlastelinstva iz prve polovine 18. stoljeća u fondu *Acta urbarialia et conscriptiones bonorum*, koji je dostupan na web stranici mađarskog poduzeća *Arcanum*, kao i spomenuti radovi u već navedenom *Zborniku*.

Također, trebalo je obraditi gospodarske aktivnosti u PIK-u Belje nakon 1991. Naime, ova tvrtka spada među najjače gospodarske subjekte u Hrvatskoj, a naročito na području Baranje, pa je zbog svog značaja zaslužila da autor posveti pažnju njezinim gospodarskim aktivnostima tijekom posljednja tri desetljeća.

Glavna je zamjerka knjizi da nije recenzirana, ili recenzenti nisu navedeni u impresumu niti drugdje u knjizi, što je rezultiralo određenim brojem faktografskih grešaka: primjerice, netočan datum Sabora u Cetingradu (6. siječnja 1527.), netočna datacija marijaterezijanskog urbara (1757.), netočno citiranje korištenog arhivskog gradiva (npr. popis vlastelinstva Darda iz 1736. – AUCB, fasc. 40, spis br. 5) itd. Recenzenti bi sigurno uočili spomenute pogreške, kao i razlike u koncepciji knjige, ali i razlike u detaljnosti obrađenosti pojedinih područja, pa bi sigurno upozorili autora da treba monografiju doraditi, odnosno ujednačiti prikaz povijesti naselja. Time bi knjiga dobila na kvaliteti, što je na ovaj način izostalo, odnosno nije ostvareno.

Mislim da se osnovni nedostatak knjige tiče njezine koncepcije. Ako je cilj knjige prikazati povijest srpskog naroda u Dardi, onda je taj prikaz trebalo započeti od prvih izvora koji spominju Srbe u Dardi, a ne od srednjeg vijeka ili još ranije. Na drugoj strani, ako je kao završna kronološka točka uzeta godina 1991., pretpostavljam zato što su razdoblje Domovinskog rata ili ono mirne reintegracije za autora osobito problematična (ili autor smatra da još uvijek nema po-

trebne vremenske distance za povijesnu obradu tih razdoblja), tada nije trebalo u nekim aspektima produžiti povijesni prikaz i nakon navedene godine, a u nekim ne. Mislim da bi knjige ovakvog sadržaja ipak trebalo pisati kronološki cjelovito, odnosno obraditi povijest pojedinog naselja i stanovništva i u najnovijim razdobljima, objektivno i u skladu s činjenicama, odnosno događajima u tom vremenu.

Milan Vrbanus

Stribor SCHWENDEMANN i Branko PENIĆ: *Znameniti, poznati i spomena vrijedni žitelji Slavenskog Broda i gravitirajuće okolice – Onomastikon* (Slavonski Brod: Diozit d.o.o., 2025). 566 str. ISBN 978-953-5013471.

Posljednjih nekoliko godina u Slavenskom je Brodu došlo do svojevrsne eksplozije publicističkih izdanja koja su u većoj ili manjoj mjeri tematski vezana uz povijest grada, njegove okolice ili važnijih pojedinaca. Ako se pažljivo pogledaju izdanja, uočavaju se neke pravilnosti; primjerice, autori su najčešće Branko Penić ili Stribor (prethodno i Uzelac) Schwendemann, ili obojica u suradnji. Može se čak reći da je riječ o svojevrsnoj publicističko-historiografskoj radionici, koja svake godine objavi barem jedno djelo, naravno uz obilnu dotaciju iz javnih izvora.

U prvoj polovici 2025. uigrani je tandem Schwendemann - Penić zainteresiranoj javnosti donio (predstavio ga nije, najavljeno predstavljanje je otkazano, a o novom se ne govori) kapitalno djelo – *Znameniti, poznati i spomena vrijedni žitelji Slavenskog Broda i gravitirajuće okolice. Onomastikon*. Zanimljiv

naslov, dijelom vjerojatno inspiriran velikim biografskim leksikonom objavljenim povodom proslave 1000. obljetnice Hrvatskog Kraljevstva 1925.. naslovljenim *Znameniti i zaslužni Hrvati te pomena vrijedna lica u hrvatskoj povijesti 925-1925*. Autori djelo nisu okarakterizirali biografskim leksikonom, što on u velikoj mjeri tendira biti, nego nešto neodređenijim nazivom – *Onomastikon*. Dakle, ovo bi u najširem smislu trebao biti svojevrsan imenik najvažnijih osoba Broda i njegove okolice. U nastavku ovoga članka, zbog praktičnosti, kao naziv djela koje analiziramo koristit ćemo upravo taj naslov – *Onomastikon*.

Ovakve ideje i projekte načelno treba pohvaliti i podržati, jer se istraživači često susreću s problemom nepostojanja osnovnih biografskih podataka za pojedince koji nisu bili u vrhovima politike, gospodarstva ili kulture, ali su na lokalnim razinama igrali značajnu ulogu. No, svjesni smo da veliki projekti ovakvoga tipa zahtijevaju okupljanje većeg tima stručnjaka, koji pokrivaju različita znanstvena područja (povijest, povijest umjetnosti, etnologija...) kao i različita vremenska razdoblja, jer je iluzorno očekivati da pojedinac može kompetentno obaviti toliki posao. Nažalost, autori to nisu smatrali potrebnim te su se upustili u nešto za što, pokazat ćemo kasnije, ipak nisu niti približno dorasli.

Obojica autora poznati su brodski novinari i publicisti. Primjerice, Stribor (Uzelac) Schwendemann za sebe navodi da je „jedini u Brodu rođeni i u Brodu živući pisac koji je za tridesetak godina napisao, objavio i izdao 34 autorske knjige na 5614 stranica”.¹⁴ Također skromno smatra kako je, uz još neke pojedince kojima priznaje određeni doprinos, „o

svom osobnom trošku, izbunario ono jedino što Brod o sebi povijesno dobro zna, a to je njegova građanska prošlost”.¹⁵ Uz to, autor često nastupa s pozicije autoriteta za brodsku povijest, oštro prekoravajući kolege koji su se usudili ući na *njegov teren*, a ujedno i kritizirajući sve brodske kulturne ustanove, jer navodno ne rade ništa na istraživanju brodske povijesti i propitujući zašto ih se uopće financira javnim novcem.¹⁶

Baveći se već nekoliko godina brodskom međuratnom poviješću, susreli smo se sa značajnim dijelom autorova opusa. Nažalost, djela su (pre)često nepouzdana, netočna i pisana potpuno izvan konteksta, te smo se nevoljko i uz mnogo opreza oslanjali na njih. Ipak, u nedostatku druge literature, mnoge su kolege bili prisiljeni koristiti navedena djela, što je samo pridonijelo ulasku u historiografsku literaturu gomile neprovjerenih i netočnih podataka. Unatoč svemu, odlučili smo detaljnije pogledati *Onomastikon*, no naša skepsa pokazala se i više nego opravdanom.

Ako zanemarimo faktografske netočnosti, ključni problem ovoga djela svakako je odsutnost bilo kakvih kri-

¹⁵ <https://sbperiskop.net/objave/stribor-uzelac-schwendemann-odgovorio-stanku-andricu-o-brodu-je-od-vas-vise-pisao-nobelovac-i-prezimenjak-ivo-andric> (pristup ostvaren 8. rujna 2025.)

¹⁶ Primjerice: <https://sbperiskop.net/objave/stribor-uzelac-schwendemann-ozbiljna-znanstvena-istrazivanja-mladog-mladena-bacara-znanstvenika-iz-znanstvene-područnice>; <https://sbperiskop.net/objave/stribor-uzelac-schwendemann-recenzenti>; <https://sbperiskop.net/objave/stribor-uzelac-schwendemann-gradska-knjiznica-danas-je-strucni-galapagos>; <https://sbperiskop.net/objave/stribor-uzelac-schwendemann-kosturiz-ormara-muzeja-brodkog-posavlja-ili-brodski-muzej-je-brodski-kulturni-skandal-kojitraje>

¹⁴ Stribor Schwendemann i Branko Penić, *Znameniti, poznati i spomena vrijedi žitelji Slavenskog Broda i gravitirajuće okolice. Onomastikon* (Slavonski Brod, 2025), 453.

terija. U kratkom predgovoru nije niti naznačeno po kojim su kriterijima pojedinci uvršteni, koliko je kome posvećeno redaka te koji će se podaci smatrati važnima (primjerice politička djelatnost, kulturna, društvena, sportska...). Stoga kao jedini kriterij ostaju arbitarnost autora i njihovo dotadašnje predznanje i interes. Tako su, primjerice, među „spomena vrijednim žiteljima” navedeni Khuen-Héderváry, jer je 1886. proglašen počasnim građaninom; Jakov Blažević, kojemu je također dodijeljeno počasno građanstvo, ali mu je oduzeto 1991; „jedan od brojnih ruskih strojarskih inženjera u Tvornici vagona” Nikola Kovanikov; kotarski sudac Petar Premuda, koji je 1880. dobio počasno građanstvo, te stanoviti Antun Vidaković, koji je „27. studenog 1923. ulovio u Savi kod mosta lososa teškog 16 kg.”. Možemo li na bizarniji način započeti ovu priču?

Uz to, natuknice nisu usustavljene, ne postoji jasan obrazac kako su pisane, a zbog čega (uz značajna prepisivanja iz literature) *Onomastikon* izgleda prilično neujednačeno i neuredno. Uz autore je navedeno dvoje „stručnih suradnika”, Ivan Stipić i Dunja Vanić. Dakle, izgledno je da je natuknice pisalo četvero autora, a ako izuzmemo prepisane biografije iz *Hrvatskog biografskog leksikona* (HBL), niti jedna nije potpisana, pa ne znamo na koga adresirati kritiku. Stoga ćemo je adresirati na dvojicu autora. Treba spomenuti da je veliki dio natuknica u potpunosti preuzet iz *Leksikona brodskih pisaca*,¹⁷ što nigdje nije navedeno. Kao svojevrstan preludij ovom projektu možemo uzeti Schwendemannov članak „Ustaški Brod”, objavljen 2006. u *Brodskom tragu*, u kojemu je preuzeo biografske natuknice iz leksikona *Tko je tko u NDH* te ih prema vlastitom „površnom,

publicističkom uvidu” dopunio i proširio pojedincima koji nisu obrađeni. Članak je zatim aktualiziran 2013. povodom njegove kritike članka Davora Kovačića o ustroju UNS-a u Brodu i objavljen u zbirci kolumni 39. *lakah komada*, kao i na portalu www.sbperiskop.net.¹⁸ Dio biografija Schwendemann je također ranije objavio u sklopu svojih dviju knjiga – *Leksikona mrtvih* i *Židovskog Broda*. Za mnoge živuće ljude, koji i prevladavaju u ovom *Onomastikonu*, prenesene su biografije sa stranica njihovih ustanova, primjerice broskog sveučilišta.

Vratimo se sada na *Onomastikon*. Lokalni su mediji objavu spomenutog djela popratili korektno, ali s određenom skepsom oko (ne)uvrštenja pojedinih živućih aktera. Neki su pak o djelu pisali laude, a izdvojit ćemo primjer koji je u određenoj mjeri bio i poticaj za ovu analizu:

„Takav rad nije rađen na ‘simpatiju’, brzinu ili paušalno, jer on oblikuje kako će se čitati prošlost jednog grada desetljećima unaprijed. Zato je apsolutno jasno da su autori bili opsjednuti točnošću (datumima, mjestima, naslovima, funkcijama), da su povijesno pismeni odnosno da su poznavatelji konteksta epoha, da nisu gledali ljude kroz današnje vrijednosti, nego su ih morali pozicionirati u njihovo vrijeme. Imali su ogromnu moć stilske sposobnosti sažimanja važnosti, rečenice su im informativne, ali elegantne. Pisali su jasno, jezgrovito, ali ne suho, bez patetike. Obojica su moralno i društveno zreli. Nisu bili ni suci ni apologeti, nego odmjereni kroničari, koji znaju nositi težinu ljudskih biografija.”¹⁹

¹⁸ <http://www.sbperiskop.net/objave/stribor-uzelac-schwendemann-ustaski-brod> (pristup ostvaren 5. rujna 2025); Stribor Uzelac Schwendemann, 39 *lakah komada* (Slavonski Brod, 2013), 115-116.

¹⁹ <http://www.sbperiskop.net/objave/objavljen-je-leksikon-znamenitih-brodana-po>

¹⁷ Ivan Stipić, Mirna Grubanović i Darija Mataić Agičić, *Leksikon brodskih pisaca* (Slavonski Brod, 2016).

Prihvaćajući poziv autorā „na zajednička daljnja traganja, nadopunjavanja i korigiranja prezentiranih tekstova”,²⁰ uzeli smo si u zadatak analizirati pojedince uvrštene u *Onomastikon*, a čije je djelovanje u najvećoj mjeri vezano uz razdoblje između dvaju svjetskih ratova. Okvirno smo utvrdili da je uvršteno oko 200 osoba iz navedenog razdoblja, a mi smo se, primarno zbog ograničenosti prostorom, fokusirali na puno manji broj. Zbog praktičnosti i preglednosti tekst neće biti opterećen fusnotama, ali ćemo navesti da se kritika u najvećoj mjeri temelji na vlastitim istraživanjima i rezultatima donesenima u doktorskoj disertaciji *Politička, upravna i ekonomska elita Slavonskog Broda od 1929. do 1947.* obranjenom na Filozofskom fakultetu u Zagrebu 2025. godine te autorskoj knjizi „(Ni)je zapaženo da djeluje neprijateljski“ - elaborat UDB-e o političarima iz bivših građanskih stranaka na kotaru Slavonski Brod, koja je u postupku objavljivanja, kao i na ondje navedenim izvorima i literaturi. Kako bismo izbjegli bilo kakva propitivanja, odmah na početku ćemo navesti da znamo kako se grad točno naziva i kako je mijenjao imena, ali ćemo zbog praktičnosti u tekstu koristiti samo naziv – Brod.

Pošto smo definirali okvirne probleme ovoga izdanja, možemo prijeći na konkretne primjere iz kojih će se vidjeti sav besmisao i štetnost ovog jalovog posla. Kao dokaz za navedeno osvrnut ćemo se na dvije politički najvažnije i najreprezentativnije pozicije u međuratnom razdoblju na brodskom području, a to su pozicija gradonačelnika Broda te pozicija skupštinskih poslanika, današnjim rječnikom saborskih zastupnika.

vijest-grada-kroz-zivote-njegovih-zitelja (pristup ostvaren 25. kolovoza 2025).

²⁰ Schwendemann i Penić, Znameniti, poznati i spomena vrijedni, 5.

Krenut ćemo od gradonačelnika. Brod je tijekom međuratnog razdoblja imao tri legitimno i legalno izabrana gradonačelnika, četvoricu imenovanih gradonačelnika nakon 1929. te nekolicinu gradskih povjerenika u razdobljima prinudnih uprava, na koje se nećemo posebno osvrnati.

Prvi izbori za gradske uprave u međuratnom su razdoblju održani u proljeće 1920. godine, dakle u razdoblju prije donošenja Ustava, a u Brodu su, kao i u većini drugih gradova, pobjedu odnijeli komunisti. Za brodskog je gradonačelnika nakon izbora izabran Stjepan (Stevo) Bublic, krojački obrtnik, koji će, za razliku od većine kolega u drugim gradovima, pristati na suradnju s režimom, položiti zakletvu te se na poziciji zadržati puni četverogodišnji mandat do 1924. godine. Budući da je o njemu dosta pisano u lokalnoj publicistici i stručnim radovima, ne čudi da je natuknica u *Onomastikonu* napisana pristojno.

Nakon Bubliceva odlaska s pozicije uslijedilo je nekoliko godina (1924.-1928.) u kojima je, zbog lokalne političke situacije, gradska vlast uglavnom bila pod prinudnom upravom komesara, koji su se mijenjali ovisno o političkoj konstelaciji na državnoj razini. Ukupno je deset povjerenika bilo imenovano tijekom promatranog razdoblja: šestorica u razdoblju od kraja Bublicevog mandata do 1926., jedan (Juraj Jelačić) je bio je povjerenik od kraja 1926. do početka 1928. godine, jedan (Vjekoslav Tauchmann) neposredno pred proglašenje Šestosiječanjske diktature, a dvojica (Stjepan Ručević i Ivan Mahin) u daniima nakon stvaranja Banovine Hrvatske. Povjerenici koji su u *Onomastikonu* samo kratko navedeni kao povjerenici su Ivo Jagić (213), Juraj Jelačić (222) i Ivan Špoljar (492), dok su Radovan Golubić (185-186), Stjepan Ručević (441-442) i Vjekoslav Tauchmann (500-501) obrađeni u sklopu širih biografija. Od povje-

renika nisu spomenuti Blaž Markovac, Ivan Mahin te kratkotrajni povjerenik (samo jedan dan) Melko Knežević. I dok je za Kneževića to dijelom i razumljivo, potpuno je nejasno kako se u *Onomastikonu* nije pronašlo mjesta za Markovca, ne toliko zbog mjesta povjerenika, koliko zbog činjenice da je bio poznati brodski trgovac, a u političkom smislu jedan od najistaknutijih brodskih SDS-ovaca. Upravo zbog te činjenice je i bio povjerenik, a datum uklanjanja (21. srpnja 1925.) u dan se poklapa s postizanjem sporazuma Radića i Pašića i, posljedično, izbacivanja SDS-a iz vlade. Markovac je i kasnije bio aktivan, a u drugoj polovici 1930-ih djeluje kao najistaknutiji SDS-ovac u Brodu. Budući da je gotovo nemoguće da autori za njega ne znaju, može se pretpostaviti da ga ne smatraju važnim. To bi se i moglo prihvatiti da znamo kriterije, no ne znamo ih.

No, vratimo se konkretnom problemu brodskih gradonačelnika u *Onomastikonu*. Razdoblje prinudne uprave kratko je, na po nekoliko mjeseci, prekidano izabranim gradonačelnicima iz redova HSS-a, Vjekoslavom Tauchmannom 1926. i Danom Prpićem 1928. godine. Obojica navedenih zaslužila su svoje mjesto u *Onomastikonu*, pa ćemo pogledati kako su njihove biografije obradili autori.

Vjekoslav Tauchmann dobio je ko-rektno napisanu natuknicu na stranica-ma 500. i 501. Ipak, može se postaviti pitanje je li bilo potrebno nabrajati određene privatne kuće koje je kao jedan od većih građevinskih poduzetnika u Brodu gradio, a ne navesti nešto više o njegovoj političkoj karijeri. Primjerice, moglo se navesti da je Tauchmann bio gradski zastupnik još u razdoblju Austro-Ugarske Monarhije, ili da je 1918. bio član Narodnog odbora Narodnog vijeća u Brodu. Svakako ne bi bilo pogrešno uz navod o članstvu u Hrvatskoj zajednici spomenuti da je prilikom osnutka brodske or-

ganizacije stranke u kolovozu 1919. izabran za njezina potpredsjednika te da je već 1920. kao nositelj stranačke liste na gradskim izborima ponovno izabran za gradskog zastupnika. Možda ne bi bilo loše pojasniti da je vladin povjerenik 1925. postao kao predsjednik gradske organizacije HSS-a, u trenutku kada je HSS na državnoj razini bio dio vlasti, a sigurno bi pomoglo objasniti okolnosti njegova odlaska s gradonačelničke funkcije krajem 1926., uslijed raskola gradskog HSS-a, kada se Tauchmann otvoreno svrstao uz Nikolu Nikića. Treba ipak priznati da, kada se usporedi s ostalim natuknicama o brodskim političarima iz međuratnog razdoblja, ova izgleda pristojno.

Sreću da dobije pristojnu natuknicu očito nije imao Dane Prpić (422), posljednji demokratski izabrani brodski gradonačelnik iz međuratnog razdoblja. Bez osnovnih biografskih podataka, autori za njega navode samo „vladin povjerenik na mjestu gradonačelnika grada Broda 1928.“. Neće biti. Kao što rekosmo, Prpić nije bio povjerenik, bio je posljednji brodski gradonačelnik u međuratnom razdoblju koji je imao izborni legitimitet. Izabran je na sjednici gradskog zastupstva 8. veljače 1928. kao predstavnik HSS-a, uz podršku nezavisnih radničkih zastupnika. Prpić definitivno nije *no name* brodske politike i društva, pa je tim čudnije da autori o njemu ne donose gotovo nikakve podatke. Primjerice, bio je izrazito aktivan u brodskom HSS-u, a nakon Nikićevog raskola postao je predsjednik gradskog odbora HSS-a u Brodu. Upravo s te pozicije poveo je HSS u gradske izbore u siječnju 1928. te pobijedio Nikićev blok i osigurao gradonačelničko mjesto. S pozicije gradonačelnika uklonjen je prije proglašenja diktature jer je, prema viđenju režima, bio „komunistički natrušen“. U razdoblju diktature režim ga i dalje smatra jednim od opasnijih protivnika, kao

blizak rođak Mile Budaka sudjelovao je u operaciji njegova čuvanja u Starim Mikanovcima, nakon neuspjelog atentata, a kada Budak dolazi u Brod 1932. Prpić je jedna od osoba koja ga dočekuje i ugošćuje. Aktivan je bio i u društvenim organizacijama u drugoj polovici 1930-ih pa je bio odbornik Društva Ličana i potpredsjednik Matice hrvatske u Brodu. Sve ovo autori ili ne znaju ili ne smatraju potrebnim navesti.

Prvi, sada imenovani, gradonačelnik u razdoblju nakon proglašenja Šestosiječanjske diktature bio je Vendelin Djanješić. Nejasno je zašto autori njegovo prezime pišu Djanešić, kada su svi službeni dokumenti potpisani u verziji prezimena „Djanješić”. To je, jasno, veliki problem, no djeluje minorno u odnosu na druge faktografske probleme u ovom (ne)djelu. Iz natuknice o Djanješiću na stranici 135. saznajemo osnovne biografske podatke te gotovo odmah dolazimo na imenovanje gradonačelnikom 1929. godine. Zatim saznajemo koje su brodske ulice za njegovog mandata dobile kanalizaciju, o „velikim komunalnim radovima” kojima se ublažavala gospodarska kriza te da je otvorena pučka kuhinja. Nakon toga prelazimo na sudbinu njegova sina Marinka tijekom Drugog svjetskog rata i Djanješićevu smrt u Zagrebu 1948. godine. Do kada je bio gradonačelnik ili kada odlazi u Zagreb, ne saznajemo. Netko manje upućen pomislio bi da je bio gradonačelnik do smrti. Naravno da nije. No, vratimo se na razdoblje prije gradonačelnikovanja, jer je bez toga nemoguće razumjeti kako je uopće postao gradonačelnik samo koji tjedan nakon proglašenja diktature. Djanješić je u brodskoj politici bio aktivan i 1920-ih godina kao član Hrvatske zajednice. Posebno treba istaknuti da je na gradskim izborima 1927., tada kao umirovljenik, bio kandidat za brodskog gradonačelnika ispred Građanskog bloka, grupacije kojoj je *spiritus movens* bio

Nikola Nikić. Iako je Nikić, a s njim i Djanješić, politički *propao* na tim izborima, proglašenje diktature potpuno je promijenilo politički krajolik. Djanješić je uz podršku Nikića imenovan gradonačelnikom, a na poziciji se zadržao do ljeta 1932., točnije do srpnja, iako je proces smjene započeo ranije. Naime, Djanješić se nije htio aktivirati oko osnutka režimske stranke Jugoslavenske radikalne seljačke demokratije (JRSD, kasnije JNS), dok neki drugi aspiranti na gradonačelničku stolicu jesu. Režim mu se ipak odužio za vjerno služenje dozvolivši mu reaktivaciju u državnu službu i namještenje u Zagrebu. Djanješić je očito ostao dijelom vezan uz Brod i nakon što se odselio, što se primjerice vidi po članstvu u HKD Berislavić. Možemo prihvatiti da sve ovo nije bilo nužno navesti u natuknici, ali prije kanalizacije u Berislavićevoj i Zrinskoj svakako bi trebalo spomenuti do kada je bio gradonačelnik.

Drugi brodski gradonačelnik iz razdoblja diktature, Henrik Duffek, svoju je kraću natuknicu dobio na stranicama 143. i 144. Iz upisa saznajemo kada je bio gradonačelnik, nešto o njegovoj društvenoj aktivnosti, ali i ključne informacije od koga je 1933. kupljena zgrada za gradsku ubožnicu, kao i to da je Duffek uveo „javno praćenje zasjedanja gradskog zastupstva”. Ne saznajemo ništa o njegovoj političkoj aktivnosti, a bio je predsjednik gradske organizacije JRSD/JNS, što ga je i dovelo na gradonačelničku poziciju, niti o njegovim aktivnostima nakon odlaska s mjesta gradonačelnika (ne saznajemo niti zašto je otišao). Primjerice, ne znamo da je izabran za predsjednika Vatrogasnog društva, koje je pod pritiskom novih vlasti ponovno raspušteno, ili da je bio sinonim za diktaturu u Brodu, zbog čega su ga pojedina građanska društva odbila primiti u članstvo. Ono o čemu ne saznajemo ništa jest njegova sudbina u ratu i poslije rata, a nije nepoznata. Vje-

rojatno se moglo spomenuti da je bio visoki vojni časnik u domobranstvu NDH (potpukovnik pa pukovnik, a politički su mu protivnici predbacivali da *puca* i na generalski čin), pročelnik zdravstvenog odjela II. domobranskog zbora, a čitateljima bi možda bilo zanimljivo znati da ga je zbog zasluga odlikovao Slavko Kvaternik. Natuknica je svakako nepotpuna bez navođenja okolnosti njegova poslijeratnog uhićenja i suđenja te odlaska u Zagreb.

Od svih natuknica brodskih gradonačelnika najkorektniju je dobio Emanuel Kovačić na 281. stranici. U njoj su navedeni osnovni biografski podaci, podaci o školovanju i stručnom radu te u manjoj mjeri, ali ipak navedeni, podaci o društvenoj aktivnosti. Međutim, onda autori ulaze u sferu moraliziranja i donošenja vrijednosnih sudova o politici, iako je jasno da uopće ne razumiju kontekst događaja. To i ne čudi jer je jedan od autora poznat po tome da se u svojim djelima često olako razbacuje kategorijama „uglednih”, „najuglednijih” i slično. Moglo se stoga postaviti pitanje kako je „čovjek visokih etičkih načela u poslu i zvanju, s visoko izraženom potrebom služenja općem dobru” prihvatio imenovanje gradonačelnikom u ljeto 1935., iako je na izborima, provedenima u stanju psihoze i državnog terora neposredno nakon Sibinjskih žrtava, politička koncepcija koju je on zastupao doživjela potpuni poraz u Brodu. To ga očito nije smetalo da prihvati imenovanje na mjesto gradonačelnika, ali i da sudjeluje u *kadroviranju* 24 gradska zastupnika, od kojih su svi, ponavljam: SVI, na izborima glasali za režim, koji je poražen samo koji tjedan ranije. O određenim moralnim načelima moglo bi se govoriti da je odbio takvu ponudu, kao što su neki drugi tu ponudu odbili, pravdajući se da treba pričekati gradske izbore na kojima će se pokazati volja naroda. „Potreba služenja općem dobru”

mogla se recimo pokazati i kasnije. Primjerice, izbori 1938. ponovno su potvrdili, sada u još većoj mjeri, da politička opcija (JRZ) koju je Kovačić predstavljao nema podršku gradskog stanovništva. Jesu li „visoki moralni standardi” uspoředno primanje gradske plaće i mirovine ili maltretiranje i degradiranje gradskog činovnika koji je tada glasovao za oporbu? Situacija u gradu se dodatno radikalizirala nakon općeg štrajka u Tvornici vagona u travnju 1939. godine, kada je cijelo gradsko zastupstvo, uključujući i Kovačića, podnijelo ostavku jer se, prema tekstu ostavke, gradska vlast „mora oslanjati na shvaćanje samih građana”. No, dok se gradsko zastupstvo više nije sastalo, Kovačićeva ostavka nije prihvaćena i on je normalno obavljao dužnost do Banovine Hrvatske. Možemo se osvrnuti i na navod da je tijekom razdoblja NDH bio „nepodoban vlastima”. A i kako bi potpredsjednik gradske JRZ mogao biti podoban ustaškim vlastima kad zbog svog političkog djelovanja nije bio podoban ni vlastima Banovine Hrvatske? Ipak, niti u razdoblju NDH nije mu ukinuta gradska mirovina, iako su pojedini brodski ustaše to tražili, ali ga je zaštitio veliki župan Sabolić. Sve ovo može biti nevažno u kontekstu natuknice u lokalnom biografskom leksikonu, ali upravo zbog toga u takvoj natuknici treba izbjegavati moraliziranje izvan konteksta. Kovačić je nedvojbeno važna ličnost brodskog međuratnog razdoblja, ako ni zbog čega drugog, onda zbog funkcija koje je obavljao, ali upravo zbog toga treba izbjeći bizarna domišljanja, moraliziranja i nepotrebne beatifikacije.

Nakon stvaranja Banovine Hrvatske, i prihvaćanja Kovačićeve ostavke, u Brodu je imenovan povjerenik, Ivan Mahin, kojega nema u *Onomastikonu*. Gradonačelnik i novo gradsko zastupstvo, ovaj put iz redova HSS-a, imenovani su u travnju 1940. godine. Moglo je začuditi da odgovoriti na pitanje nalazi li se

gradonačelnik Franjo Marinić u *Onomastikonu* nije nimalo jednostavno, te je to možda i jedna od najbizarnijih stvari u ovom djelu. Naime, u *Onomastikonu* se na stranici 327. nalazi natuknica za Franju Marinića rođenog 1894., relativno poznatog učitelja koji je službovao u selima brodskog kotara, a kojega su 1943. kao taoca objesili Nijemci. Po njemu su naziv nosile učiteljska škola u Brodu i osnovna škola u Bebrini. U spomenutoj se natuknici navodi „bio je gradonačelnik Broda 1940.-1941.“. No, to nije taj Franjo Marinić. Dakle, postoje dvije osobe istoga imena i prezimena koje su u međuratnom razdoblju djelovale na brodskom području, a stručnjaci za lokalnu povijest spojili su te dvije osobe u jednu, posvetili joj natuknicu s biografijom učitelja, te samo dodali rečenicu da je bio gradonačelnik. Možemo stoga reći da brodski gradonačelnik Franjo Marinić, bankovni činovnik rođen 1901. u Brodu, nema natuknicu u *Onomastikonu*. A trebao bi je imati, kao gradski povjerenik, gradonačelnik, dugogodišnji visoki dužnosnik brodskog HSS-a, povjerenik Gospodarske sloge, jedan od inicijatora obnove HKD Napredak te osnutka Hrvatskog junaka. Najbolji opis ovakvog tipa posla dao je jedan kolega prije nekoliko godina – „baš me briga pristup“, „pišem što me volja“.

Kad smo već kod pozicija gradonačelnika, pomaknut ćemo se nakratko i izvan međuratnog razdoblja, na Drugi svjetski rat i neposredno poraće, te vidjeti što o *prvim ljudima grada* iz tih razdoblja kaže *Onomastikon*.

Mjesto brodskog gradonačelnika u travnju 1941. preuzeo je Slavko Vrgoč, trgovac i gostioničar iz Broda, koji je svojih šest rečenica dobio na 530. i 531. stranici. Iz natuknice primjerice saznajemo da je njegova gostionica „bila poznata po neredima u kojima je pasionirano sudjelovao i sam vlasnik Slavko Vrgoč, protiv kojega su podizane brojne

prekršajne prijave“. Koliko je to važno, teško je procijeniti, no zato su sljedeće tri kratke rečenice, koje donose konkretne informacije, potpuno pogrešne. Najprije, Vrgoč je gradonačelnikom postao u travnju 1941., a ne u svibnju, a na poziciji se nalazio do prosinca 1942., a ne 1943. godine. Posebno je zanimljiv podatak o smrti, odnosno navod da je „osuđen na smrt i obješen u travnju 1945. na Vijušu, u šljiviku obitelji Repić. Presudio mu je prijeki partizanski sud“. Najprije treba pohvaliti autora Schwendemanna, jer ipak zna uvažiti nove spoznaje historiografije. Ne tako davne 2013. isti je autor s pozicije neupitnog autoriteta za brodsku povijest prozivao kolegu Davora Kovačića jer je naveo da je Vrgoč obješen, ispravljajući ga da „nije obješen nego je strijeljan u šljiviku pokraj gradskog zatvora na Vijušu“, proširujući svoj sveznaderski zaključak podatkom da su „srpske jedinice, koje su oslobodile Brod, vršile egzekucije temeljem presuda pokretnih Vojnih sudova“. Kojih 12 godina poslije autor se vratio na ono što je ozbiljnija historiografija već utvrdila i što se može vidjeti na fotografiji događaja sačuvanoj u Muzeju Brodskog Posavlja, jer je javno vješanje Vrgoča bila velika stvar za nove vlasti. Kako ne može odoljeti greškama, autor donosi neke nove, Vrgoča nije sudio „prijeki partizanski sud“, pogotovo ne u travnju 1945., nego Vojni sud Vojne oblasti Slavonije, i to tek nakon što je ispitivan u Zagrebu, a potom na istom sudu u Brodu i svjedočio protiv nekih sugrađana. Presuda je izvršena u srpnju 1945., na mjestu gdje je danas stadion Marsonije, a prema izvješću vlasti, okupilo se nekoliko tisuća građana (teško da bi svi stali u šljivik). Na kraju još ostaje nejasno kako autori, koji su o tome ranije nešto pisali, nisu našli za shodno navesti da je Vrgoč bio vlasnik i urednik brodskog lista *Istina*, a kasnije i *Posavske Hrvatske*, listova koji su izlazili od ljeta 1935. do stvaranja NDH. Smatram da je

to puno važnija informacija od *kafanskih* tučnjava. Potpuno je ignorirana i njegova uloga u vodstvima mnogih brodskih građanskih i gospodarskih udruženja tijekom 1930-ih godina, poput Hrvatske čitaonice, HKD Napredak, Hrvatskog skauta ili Gospodarske sloge. Zaključno, iz natuknice se može saznati jako malo točnih i relevantnih podataka te može poslužiti kao primjer kako ne pisati natuknice u biografskim leksikonima.

Natuknica o drugom gradonačelniku iz razdoblja NDH Josipu Koprivčeviću (272-273) gotovo je u potpunosti prepisana iz *HBL*-a. Kako je izvorna verzija nastala 2009., svakako ju je trebalo dopuniti, ali i ispraviti pogrešnu godinu stupanja na dužnost gradonačelnika (ne 1943., nego 1942. godina). Uz to, nije navedeno ništa o njegovoj poslijeratnoj sudbini. Svakako bi bilo potrebno navesti da je u lipnju 1945. osuđen na 10 godina zatvora, ali je na ponovljenom suđenju u listopadu oslobođen svih optužbi. Vjerojatno bi bilo korisno navesti da je ubrzo po povratku u Brod otvorio odvjetnički ured, a odvjetništvom se bavio i nakon rata, sve dok mu ono odlukom komunističkih vlasti 1947. nije oduzeto. Moguće je da autori ovo ne znaju, ali to bi bilo još i gore jer je jedan od autora objavio i knjigu Koprivčevićevih tekstova s uvodnom biografijom.

Posljednji, doduše kratkotrajni, brodski gradonačelnik u razdoblju NDH bio je Josip Dabčević, obrađen u *Onomastikonu* primarno kao ugledan brodski obrtnik. Nažalost, nije navedeno ništa o njegovoj političkoj aktivnosti 1920-ih u SKOJ-u ili o aktivnostima 1930-ih u režimskim organizacijama poput JNS ili Mlade Jugoslavije. Ako ćemo se baviti domišljanjima, onda možemo reći da se „pod još nerazjašnjenim okolnostima zatekao u travnju 1945. na mjestu broskog gradonačelnika”. Okolnosti su relativno jasne; Koprivčević je nakon sukoba s velikim županom Urumovićem po-

četkom ožujka 1945. uklonjen s mjesta gradonačelnika, a nakon što je nekoliko dana povjerenik bio gradski senator Ručević, Dabčević je 12. ožujka imenovan i 21. ožujka uveden u dužnost te je na poziciji gradonačelnika dočekaio ulazak Jugoslavenske armije u Brod. Također ne bi bilo loše precizirati tko ga je osudio na 15 godina zatvora – Sud za zaštitu nacionalne časti.

Dobar primjer kako u samo četiri riječi i dvije godine napraviti nekoliko pogrešaka nalazi se na 71. stranici *Onomastikona*. Tu autori spominju Vjekoslava Brenčića, uz kratki navod da je bio „načelnik općine Slavonski Brod 1945.-1946.”. Najprije, u tom trenutku takva pozicija nije postojala (nije postojala niti općina Slavonski Brod pa nije mogao postojati niti načelnik takve općine), a i da je postojalo nešto takvo, spomenuti Brenčić se na takvoj poziciji nije nalazio u navedenom razdoblju. Krenimo redom: nakon uspostave komunističke vlasti u Brodu 1945. godine ukinuto je dotadašnje gradsko poglavarstvo, a posljedično i pozicija gradonačelnika, te je umjesto toga legalizirano dotadašnje privremeno tijelo koje je djelovalo na oslobođenom području – „Gradski narodnooslobodilački odbor (GNOO)”. To tijelo, koje u početku nije bilo smješteno u zgradi bivšeg gradskog magistrata, nego u kući Henrika Duffeka, ubrzo je preimenovano u Gradski narodni odbor (GNO), a na čelu mu nije bio nikakav „načelnik”, nego „predsjednik GNO”. Spomenuti Brenčić, za kojega ne postoje detaljnije informacije osim da je bio radnik rođen 1895. na Cresu (što autori *Onomastikona* naravno ne znaju), na poziciji predsjednika GNO zadržao se samo nekoliko mjeseci 1945. godine. Već u svibnju 1945. Okružni komitet KPH navodi da Brenčić „nema ugleda u gradjanstvu”, pa ne čudi da je zamijenjen nakon prvih poslijeratnih lokalnih izbora (na kojima je sudjelovala samo Narodna fronta, da

netko ne pomisli kako su u pitanju bili stvarni izbori). Iako ovo može djelovati kao cjepidlačenje, autori očito smatraju da se Brenčića može svrstati u jednu od kategorija „znameniti, poznati i spomena vrijedi”, pa bi slijedom toga trebalo donijeti neke ozbiljne informacije o takvim pojedincima.

Brenčića je dakle u rujnu 1945., a ne 1946., na poziciji predsjednika GNO zamijenio Mato (Mata) Zvonarević. Još jedna osoba čije djelovanje ne bi smjelo biti nepoznanica autorima koji se upuštaju u projekte poput *Onomastikona*. Zvonarević je također dobio svoju rečenicu u *Onomastikonu*, na stranici 551, a kao i u mnogim drugim slučajevima, nije pošteđen netočnosti. Prema autorima je Zvonarević, naveden kao prosvjetni radnik, svoju rečenicu u *Onomastikonu* zaslužio jer je „godine 1939. na skupštini Učiteljskog društva Brod na Savi, izabran za predsjednika”. Očito pozicija predsjednika GNO, ako hoćete *de facto* gradonačelnika, kvalificira Brenčića za *Onomastikon*, ali ne kvalificira Zvonarevića, koji se na toj poziciji zadržao puno duže. Franjo Sertić, recimo, 1947. navodi da su u GNO „izabrani drugovi koje smo predvidjeli”, a Zvonarević „nije član Partije, ali je naš dobar simpatizer”. Možda su se autori vodili navodom s Prve konferencije KPH u Brodu iz srpnja 1945. da je „predsjednik popularno lice”, dok sekretar, u tom trenutku Franjo Sertić, „održava sastanke sa svim odjelima i koordinira rad”, pa je Zvonarević samo mali aparatčik koji ne zasluhuje više od rečenice u *Onomastikonu*? Međutim, Zvonarević je bio aktivan i puno prije; još tijekom Šestosiječanjske diktature vidljiva je njegova prilična društvena aktivnost u režimskim organizacijama poput Sokola ili Jadranske straže, a aktivirao se i politički pa je bio tajnik kotarske organizacije JNS. Možda prethodno nije dovoljno važno da bude spomenuto u *Onomastikonu*, ali recimo moglo bi se

spomenuti da je kao učitelj imao ulogu branitelja na nekim poslijeratnim sudenijama ili da je 1946. izabran za predsjednika HPD Davor, jednog od najstarijih brodskih društava. Mata Zvonarević vjerojatno je u brodskom kontekstu poznat i puno širem krugu ljudi, ako ni zbog čega drugoga, onda zarto što je škola u Podvinju nosila njegovo ime. Autori *Onomastikona* očito pretpostavljaju da je škola u Podvinju u socijalističkom razdoblju imenovana po njemu jer je bio predsjednik „Učiteljskog udruženja Brod na Savi” u razdoblju omražene Banovine Hrvatske. Uz to, Brod se 1939. nije zvao Brod na Savi, a ako bismo cjepidlačili, niti udruženje učitelja nije se zvalo onako kako su autori napisali.

Već ovaj kratak pogled na problematiku brodskih gradonačelnika pokazuje koliko je ova knjiga beskorisna, a potencijalno i štetna, za korištenje u stručnom ili znanstvenom radu, a nisam siguran da je u ovakvom obliku korisna i širem čitateljstvu.

Vratimo se sada na međuratno razdoblje i pozicije skupštinskih poslanika, jer su osobe izabrane na te pozicije bile izrazito utjecajne na svojim područjima. Izborna se zakonodavstvo mijenjalo, a neki od brodskih političara izabrani su i u drugim izbornim kotarima, no s priličnom sigurnošću možemo reći da je na sedam održanih skupštinskih izbora od 1920. do 1938. godine s brodskog područja²¹ u Narodnu skupštinu Kraljevine SHS/Jugoslavije izabrano ukupno devet (brojkom 9) osoba. Već tako malen broj sugerira da su ovo bile značajne osobe svojega vremena i da bi možda sve trebale biti obrađene, ili barem kratko spomenute, u ovakvom djelu, pogotovo jer su spomenute i mnogo beznačajnije

²¹ Ovdje neće biti uvrštene osobe koje su bile izabrane kao brodski poslanici, a potjecale su izvan brodskog područja, poput Đure Basaričeka ili Jurja Demetrovića.

osobe iz međuratnog razdoblja. Da su i autori bili svjesni toga vidi se iz činjenice da su pojedinci, oni za koje su očito imali nekakve podatke, poput Đure Salaja ili Filipa Markotića, uvršteni u *Onomastikon*. U *Onomastikon* je uvršten i Ilija Martinović, ali nije navedeno da je bio skupštinski poslanik HSS-a.

No, kada bi se o ovim važnim ljudima pokušali informirati iz nečega što bi po svojem naslovu trebao biti ime-nik „znamenitih, poznatih i spomena vrijednih” osoba s broetskog područja, u najboljem bi se slučaju susreli s prazninom, a u lošijem s pogreškama. Još bi moglo biti shvatljivo i oprošteno da, zbog relativnog nedostatka literature ili nepoznavanja arhivske građe, nisu detaljnije obrađeni, ali su barem navedeni, Andrija Tuličić iz Lovčića, Ivan Čaldarević iz Oriovca ili Stjepan Klaić i Stjepan Balentović iz Garčina, iako su svi navedeni, posebice Tuličić i Čaldarević, često objavljivali tekstove u tisku. Balentović, koji je 1938. izabran za poslanika u đakovačkom izbornom kotaru, ušao je i u sabor NDH 1942. godine. Potpuno je nejasno kako u pregledu uopće nisu spomenuti Dragan Damić ili Tomo Kovačević, dok je Nikola Nikić, čovjek koji je bio ne samo poslanik, nego i ministar u vladi Kraljevine SHS (ne nekakvoj pokrajinskoj kvazivladi jugoslavenske države) u *Onomastikonu* naveden samo kao „kraljevski javni bilježnik” (383).

Odmah na početku potrebno je spomenuti činjenicu da je Brod u međuratnom razdoblju imao samo trojicu političara koji su se svojim političkim djelovanjem izdigli iznad lokalnih okvira te igrali određenu ulogu u političkim kretanjima na državnoj razini. Ono što im je zajedničko jest da ništa o tome ne vidimo u *Onomastikonu*.

Krenut ćemo s Nikićem, kotarskim sucem, odvjetnikom, javnim bilježnikom, predsjednikom kotarske organi-

zacije HSS-a, skupštinskim poslanikom, jednim od pregovarača u ime HSS-a oko ulaska u vladu 1925., ministrom šuma i ruda u vladi Kraljevine SHS 1925. i 1926., „najopasnijim HSS-ovim disidentom” nakon raskola i izlaska iz stranke 1926., ključnom osobom političke moći u Brodu tijekom prve faze diktature, jedinim kandidatom na izborima 1931. u brodskom kotaru te jednim od najspektakularnijih aktera najveće korupcijske afere u Kraljevini Jugoslaviji – Našičke afere – koji je svojim odvjetničkim i oratorskim vještinama tada uspio srušiti ministra pravosuđa. Svaka od ovih stavki svrstala bi bilo koju osobu u jednu od kategorija „znameniti, poznati i spomena vrijedi”, no autori su očito zadali prilično rigorozne kriterije za svaku natuknicu pa se nije našlo mjesta za ovakve sitnice. Ili jednostavno ne znaju gotovo ništa o međuratnom razdoblju...

I dok je Nikić spomenom javnog bilježništva barem izbjebao potpuno brisanje iz brodske povijesti, tu sreću nisu imala druga dvojica važnih brodskih političara, i ne samo političara, Dragan Damić i Tomo Kovačević.

Tomo Kovačević bio je seljak iz Sibinja, rođen 1887. u Petrinji. Rano je bio aktivan u HSS-u, a 1925. je kao kandidat stranke izabran za skupštinskog poslanika u kotaru Mostar. Nakon Nikićeva raskola s HSS-om 1926. Kovačević mu se pridružuje i postaje predsjednik njegova skupštinskog kluba. U razdoblju Šestosiječanjske diktature doživljava svoj politički vrhunac; najprije je imenovan općinskim načelnikom u Sibinju, a zatim banskim vijećnikom za brodski kotar. Nekoliko je puta primljen u osobnu audijenciju kod kralja Aleksandra, a 1932. imenovan je kraljevskim senatorom. Iz činjenica da se našao među samo 30-ak osoba s područja cijele Kraljevine Jugoslavije koje je kralj osobno imenovao u novoosnovani Senat, ili da je kao predstavnik cijele Savske banovine

imenovan u glavni odbor vladajuće režimske stranke, vidi se njegov politički utjecaj unutar režimskih struktura. Kao senator postaje ključna politička osoba u Brodu u razdoblju od 1932. do 1935. i na njegov prijedlog imenovani su mnogi načelnici općina pa i brodski gradonačelnik Duffek, ali i kandidat za skupštinskog poslanika 1935. Dragan Damić. Bio je vlasnik lokalnog režimskog lista *Jugoslavenska sloga*, koji je izlazio od 1932. do 1936. godine. Nakon 1935. i sloma političkih koncepcija koje je zagovarao politički se pasivizirao, ali je ostao u Senatu do 1938. godine. U prvim danima NDH u travnju 1941. uhićen je te ubijen u općinskoj zgradi u Sibirju. Sve ovo autori *Onomastikona* očito ne znaju, kad čovjeka čiji je politički utjecaj u značajnoj mjeri nadilazio brodsko područje ne navode niti jednom riječju.

Još je gora situacija s Draganom Damićem, liječnikom rođenim u Sibirju 1900., spomenutim u prethodnom pasusu, kojega također nema u *Onomastikonu*. A moralo bi ga biti, ako već ne zbog političke karijere, onda zbog činjenice da je bio liječnik i ravnatelj brodske bolnice, jer su osobe sličnih biografija barem kratko spomenute. Damić se u Brod vraća iz Beograda početkom 1931., kada je postavljen za ravnatelja brodske bolnice, nakon odlaska Josipa Benčevića u Osijek. No, vratimo se na politiku, Damić se u brodskoj politici najprije pojavljuje kao suradnik senatora Kovačevića, pa je već 1932. imenovan u gradsko zastupstvo. Važan je zbog činjenice da je jedan od rijetkih brodskih političara koji se u političkom smislu izdignuo iz brodskog konteksta te igrao određenu ulogu na višim razinama politike Kraljevine Jugoslavije. Naime, nakon što je 1935., zahvaljujući senatoru Kovačeviću kandidiran na režimskoj listi, a zahvaljujući izbornom zakonu i izabran za skupštinskog poslanika, krenuo je njegov politički uspon. Osim u lokalnom kontekstu,

gdje je osobnim pritiscima ishodio uklanjanje Duffeka i imenovanje Kovačića za gradonačelnika u ljeto 1935., Damić je postao i jedan od ključnih ljudi nove režimske stranke JRZ na području Slavonije, ali i Savske banovine. Svoj utjecaj unutar režimskih krugova potvrdio je izborom za tajnika Narodne skupštine u Beogradu. Drugi svjetski rat zatekao ga je u Beogradu, gdje je i ostao. Nakon rata vratio se u rodni Sibirj, gdje je pod nerazjašnjenim okolnostima ubijen 1946. godine. Zašto ga nema u *Onomastikonu*, jasno je samo autorima.

Kada sve navedeno rekapituliramo, od devet saborskih zastupnika / skupštinskih poslanika s broskog područja iz međuratnog razdoblja, spomenuta su samo četvorica (Salaj, Markotić, Martinović i Nikić), s tim da za jednog od njih (Nikića) činjenica da je tri puta (1923., 1925. i 1931.) biran za zastupnika uopće nije spomenuta.

U ovom smo se prikazu ograničili na problematiku (ne)obrađenosti brodskih gradonačelnika i saborskih zastupnika u *Onomastikonu*. Nabranjanje svih besmislica i netočnosti u ostalim dijelovima knjige te seciranje svake natuknice uzelo bi puno vremena i prostora, a definitivno ne bi bilo vrijedno truda. Osvrnut ćemo se ipak i na još šest bizarnih primjera natuknica o važnim ljudima međuratnog razdoblja, iz kojih saznajemo malo o njima, ali puno o *Onomastikonu*. Zainteresirani će se čitatelj o mnogim drugim besmislicama moći detaljnije informirati u članku koji će izaći u *Prilozima za povijest Broda i okolice*, knjiga 7.

Primjerice, natuknica o novinaru Adolfu Dujmiću primjer je kako puniti tekst podacima koji su nepotrebni, a s druge strane izostaviti gotovo sve najvažnije podatke o osobi. Nakon rođenja 1912. u Konjicu, Dujmićeva se biografija nastavlja 1939. pokretanjem *Brodske*

riječi. Pa tako autori *Onomastikona* Branko Penić i Stribor Schwendemann citiraju stanovitog S. U. Schwendemanna koji *Brodsku riječ* „drži intelektualno najkapaćitiranijom u povijesti brodskog lokalnog tiska”, a zatim nabrajaju suradnike lista poput Dobriše Cesarića ili Dragutina Tadijanovića. Zanimljiva ocjena, s kojom se u određenoj mjeri može složiti. No, odmah zatim autori se prebacuju na drugi problem te donose opsežan citat uredništva lista, iz kojeg saznajemo da list „nema otpadnički ili revolucionarni značaj” te će pisati „u duhu ideologije Antuna i Stjepana Radića, a u svemu će slijediti vođu hrvatskog naroda dra Mačka i hrvatsko narodno vodstvo”. Otkud sada to i čemu to uopće? Jasno da je *Brodsko riječ* nastala u specifičnom političkom kontekstu, s određenom političkom namjerom, u građanskim krugovima koji su je s razlogom financirali, a kad se politička akcija raspala, jednostavno se ugasila. Literatura o tome je već prilično opsežna i čitav kontekst raskola brodskog HSS-a je u stručnim krugovima poznat. Sve je to zanimljivo i moglo bi se o tome raspravljati u neakvom društvu koje ljubi lokalnu brodsku povijest, ali ovo nije natuknica o *Brodskoj riječi* u nekakvom leksikonu novinstva, nego natuknica o Adolfu Dujmiću, koji očitó spada među „znamenite, poznate i spomena vrijedne”. No iz cijele smo natuknice saznali samo da je rođen 1912. u Konjicu, da je 1938. bio urednik prva dva broja *Brodsko riječi* i da je umro u Beču 1974. godine. Dujmić je u Brodu ipak ostavio i drugog traga, koji nije nepoznat u literaturi, ali je nepoznat onima koji se bacaju u ovakve velike projekte. Možda bi vrijedilo spomenuti kako i zašto se Dujmić uopće pojavio u Brodu ili zašto je uhićen 1932. godine. Nedvojbeno bi vrijedilo spomenuti da je kao novinar bio dopisnik osječkog *Hrvatskog lista* od sredine 1930-ih do 1939., kada je otpušten (pitanje zašto je otpušten također bi bilo zanimljivo brodskom čitateljstvu).

Svakako bi vrijedilo navesti i da je bio aktivan u HSS-u i da je 1940. bio jedan od ključnih tzv. „nezadovoljnika” u HSS-u, koji su izazvali raskol i raspuštanje stranke u Brodu. Možda bi vrijedilo spomenuti i da je kasnije zaposlen u zagrebačkom *Hrvatskom dnevniku*, glavnom HSS-ovom listu, ali i podatke njegove obitelji da je tijekom NDH bio u promidžbenom aparatu. Iz natuknice se vidi da je umro u Beču, što može sugerirati da je u nekom trenutku otišao u emigraciju. Bilo bi zanimljivo vidjeti kada, gdje i zašto je otišao u emigraciju te jesu li ga komunističke službe pratile (*hint*: jesu). Sve ovo bi bilo zanimljivo i vrijedno vidjeti u natuknici o brodskom novinaru, ali toga nema, a budući da nisu navedeni jasni kriteriji, možemo samo nagađati zašto je tomu tako.

Primjer kako se neprovjerena *laprdanja* koja dugo vremena kolaju djelima lokalnih publicista ukorijene te dalje perpetuiraju jest natuknica o Radovanu Golubiću, prilično poznatom brodskom odvjetniku i političaru, na stranicama 185. i 186. U natuknici nažalost ne saznajemo kada i zašto Golubić dolazi u Brod, pa posljedično ne znamo da je prije odvjetnikovanja bio i sudac. No najspornije ostaje pitanje *tlapnje* da je bio „ortodoksni HSS-ovac”. Golubić nikada nije bio član brodskog HSS-a; naprotiv, bio je politički protivnik navedene stranke, a da je tomu tako vidi se i iz same natuknice, u kojoj se navodi da je kratko vrijeme 1924. i 1925. bio vladin povjerenik. Kada se razumije kontekst, što je autorima očitó nepoznat koncept, jasno je da Golubić nije mogao biti povjerenik kao HSS-ovac; vjerojatno je bliže istini navod iz onodobnih izvora da je bio „ekspozitura Pribićevićevog crnog kabineta u Brodu”. Kasnije se pokušao približiti HSS-u, ali je odbijen, pa odlazi u Hrvatsku zajednicu, koja ga prihvaća „da svoje truljave ostatke barem sa njime popravi i pridigne”. Ta se stranka

kasnije transformirala u Hrvatsku federalističku seljačku stranku i Golubić je bio na čelu njezine brodske organizacije, ali njegova kritika Radićeva sporazuma nije bila načelna; on se vrlo dobro *sporazumijevao* s režimom i prije, a i poslije. Iz ove je natuknice također vidljivo da autori prate recentna istraživanja brodske povijesti, iako ih ne navode u popisu literature, kada navode da Golubić kasnije „politički prorežimski lavira”. Da, politički je lavirao od režimske JNS do režimske JRZ, a prema poslijeratnim navodima UDB-e, i do Ljotićevog Zbora. Zatim autori navode mišljenje Ive Goldsteina o Golubićevim brošurama i antisemitizmu, no možda bi bilo dobro nešto reći o njegovu djelovanju tijekom Drugog svjetskog rata te o tome kako su navedene brošure utjecale na njegov položaj tijekom i nakon rata. Svakako bi bilo potrebno spomenuti njegovu ulogu u spašavanju zatvorenika iz ustaških i njemačkih zatvora, ali i o njegovoj poslijeratnoj sudbini ili oduzimanju prava na bavljenje odvjetništvom. No, o tome će se zainteresirani čitatelj morati informirati negdje drugdje.

Na stranici 265. autori donose kraću natuknicu o Maksu Kohnu Kolaru, brodskom poduzetniku ubijenom 1942. u Jasenovcu. Na sljedećoj pak stranici nalazi se natuknica od jedne rečenice o Rudolfu Kolaru. Budući da je ta natuknica dobar primjer bizarnih i netočnih upisa u *Onomastikon*, ovdje ćemo je citirati u potpunosti: „Kolar, Rudolf, liječnik. 27. rujna 1929. u Brodu osnovan građanski teniski klub, za predsjednika je izabran dr. Rudolf Kolar.” Dakle, izbor za predsjednika 1929. kvalificira osobu za *Onomastikon*. Zašto onda u *Onomastikonu* nema drugih predsjednika teniskog kluba, primjerice odvjetnika Antuna (Ante) Nikića? Nadalje, iz upisa „dr. Rudolf Kolar” autori su zaključili da je bio liječnik. Ne, nije, Kolar je bio odvjetnik, relativno poznat odvjetnik. Uz

to autori ne povezuju da je Rudolf Kolar sin Maksa (Kohna) Kolar, koji je također kroatizirao prezime. Dakle, Kolar je jedan od trojice brodskih odvjetnika Židova kojima je 1941. oduzeto pravo na bavljenje odvjetništvom te su pritvoreni i upućivani na prisilni rad, zbog čega je Hrvatska odvjetnička komora pisala brodskom velikom županu Vladimiru Saboliću, svom bivšem članu, molbu da im se omogući rad, što je i uvaženo. Iz Kolarova vlastoručnog pisma Komori iz veljače 1942. vidi se da je u brodskoj bolnici, odnosno da tada očito još nije oveden u Jasenovac. Prema popisu JUSP Jasenovac, Kolar je ondje ubijen 1942. godine. Nešto od ovoga zna i jedan od autora *Onomastikona*, koji u jednom drugom djelu prenosi podatke JUSP Jasenovac, ali navodi da za Kolaru „postoje brojne nedoumice”. Postoje nedoumice i oko smisla ovog jalovog posla, jer iz natuknice o Kolaru saznali smo jako malo o brodskom tenisu, ali apsolutno ništa o njemu.

Primjer kako o značajnoj osobi napisati jedva tri rečenice, a ne napisati ništa ozbiljno i korisno, jest natuknica o brodskom poduzetniku i političaru Miji Marbachu na stranici 324. Tako saznajemo da je Stjepan Radić odsjeo kod Marbacha, odakle su „seoskim kolima” prešli u Bosanski Brod na skupštinu, a skup je Radić održao i na Plehanu. Ne saznajemo, primjerice, godinu i mjesto rođenja (Vukovar, 1883), kada dolazi u Brod (1911.), čime se bavio (vlasnik mlina i pilane), a jedina konkretna informacija u natuknici, da je bio predsjednik HSS-a u Brodu, netočna je. Marbach nikad nije bio predsjednik gradskog HSS-a; samo kratko vrijeme nakon Nikićevog raskola bio je potpredsjednik. Puno je važniji bio u drugoj polovici 1930-ih tijekom raskola, ali to je prilično obrađeno u literaturi pa nije problem za pronaći, osim autorima *Onomastikona*. Važno bi ipak bilo reći nešto o njegovoj ratnoj i poslije-

ratnoj sudbini, suđenju, zatvoru, oduzimanju imovine, pa i smrti, ali za to ćemo očito čekati neki kvalitetniji projekt.

Branko Stefanović, odvjetnik, kraljevski javni bilježnik i političar, jedna je od značajnijih osoba brodskeg političkog života tijekom međuratnog razdoblja. Za osobu takvog profila natuknica od samo tri rečenice svakako ne bi mogla biti dovoljno, pogotovo jer se dvije rečenice odnose na *Brodске novine*, čiji je urednik Stefanović bio u prvoj polovici 1920-ih godina. Tako iz natuknice o Stefanoviću saznajemo tko su bili urednici navedenih novina nakon njega, ili da su „neki tekstovi pisani ekavicom i ćirilicom”. No, ovo nije leksikon brodskeg novinstva, pa se u natuknici moglo navesti puno korisnijih stvari. Primjerice, da je Stefanović već do sredine 1920-ih godina postao najvažniji lokalni predstavnik Radikalne stranke, ili da je tijekom Šestosiječanjske diktature bio brodski dogradonačelnik, a u drugoj polovici 1930-ih jedan od najistaknutijih članova JRZ, gradski zastupnik te na izborima 1938. zamjenik režimskog kandidata Damića. Korisno bi svakako bilo navesti i njegovu poziciju predsjednika uprave Srpske kreditne banke u Brodu, a ne bi škodilo reći nešto o njegovoj sudbini tijekom Drugog svjetskog rata ili poraća. Natuknica u ovakvom obliku ne govori gotovo ništa o Stefanoviću, ali puno govori o *Onomastikonu* i njegovim autorima.

Čudnovatu natuknicu nalazimo na stranici 482: „Šimić, Đuro, graditelj. Rođen 19. travnja 1887.” Graditelj čega je dotični, gdje točno, gdje je rođen i zašto ga to svrstava u „znamenite, poznate i spomena vrijedne” Brođane, autori nam ne otkrivaju. A trebali bi, jer Šimić je prilično značajna osoba za brodske međuratno razdoblje. Osim što je bio jedan od najvećih građevinskih poduzetnika, bio je društveno i politički izrazito aktivan. Primjerice, bio je predsjednik Hrvatske čitaonice i Sokola Kraljevine Jugoslavije

u Brodu, ali i član uprave brodske podružnice Narodne odbrane. Politički je aktivan od samog doseljenja u Brod, tajnik i član vodstva Hrvatske zajednice, kasnije predsjednik Nikićeve stranačke organizacije u Brodu te kandidat na izborima 1927. godine. Tijekom diktature imenovan je prvim banskim vijećnikom za grad Brod. Sve ovo su prilično lako provjerljive informacije, no autori očito nisu našli za shodno uložiti malo truda i pogledati dostupnu literaturu te napisati nešto konkretno i korisno budućim istraživačima.

Što reći na kraju? Jasno je da će svojevrsan biografski leksikon brodskeg područja biti početna točka svakom istraživaču koji se bude, makar i rubno, bavio brodskom poviješću, ali će iz *Onomastikona* crpiti samo gomilu pogrešnih podataka. U sretnijem slučaju važni su pojedinci izostavljeni, pa će stručna literatura biti pošteđena historiografskog besmislica. Ovaj kritički pregled predstavlja manji izbor pojedinaca iz međuratnog razdoblja; da smo se osvrnuli na svaku pogrešku u natuknicama vezanima uz međuratno i ratno razdoblje, ovaj bi tekst, koji je i u ovom obliku opsegom izašao izvan svih okvira, bio puno, puno dulji. Kritika je pokazala da od „opsjednutosti točnošću (datuma, mjesta, naslova, funkcije)” koja je naznačena u pohvalama ovom djelu nije ostalo mnogo. Naprotiv, iz dosadašnjeg se pregleda kao opći zaključak može navesti da autori, uslijed nedostatnog poznavanja tema kojima su tako ambiciozno pristupili, natuknice uglavnom pune efemerijama, bizarnostima i besmislicama, dok su važne informacije potpuno izostavljene.

Sami autori u (pre)kratkom uvodnom dijelu navode da „Slavonski Brod dobiva nešto što do sada nema ni jedna sredina u Hrvatskoj njegove veličine i značaja”.²² Nastavno na ovu skromnu

²² Schwendemann i Penić, Znameniti, poznati i spomena vrijedni, 5.

misao autora, ostaje izraziti žaljenje što je Brod imao tu nesreću dobiti ovakvo „nešto” te poželjeti da ovakvo „nešto” ne dobije ni jedan drugi grad.

Ivan Milec

Davor PAUKOVIĆ: *Što s komunizmom? Politike povijesti i kultura sjećanja na komunističke zločine u Europskoj uniji i Hrvatskoj* (Zagreb: Srednja Europa, 2024). 246 str. ISBN 978-953-387-018-2.

Povjesničar i profesor Sveučilišta u Dubrovniku Davor Pauković javnosti je predstavio svoje novo istraživanje iz područja kulture sjećanja vezano za jedno od najkontroverznijih suvremenih povijesnih razdoblja – period vladavine komunističkog sustava.

Istraživanje pretočeno u knjigu intrigantnog naslova *Što s komunizmom?* svojevrсни je poziv čitateljima ka raspravi koja se nastoji voditi već više od tri i pol desetljeća, kako u Europi, tako i u Hrvatskoj, ali sada s novim spoznajama i argumentima. Pauković je svjestan svih prijepora kojima je javni prostor znao biti ispunjen kada god se ova tema otvarala u domaćem kontekstu. Prečesto je to bilo samo prigodničarski povodom određenih obljetnica povijesnih događanja, i sa puno traumatske emocionalnosti. Zato je od početka vidljivo kako je autor istraživanju pristupio ozbiljno, vodeći se analitičkim i znanstvenim smjerom. Ovo postaje jasno već u drugom poglavlju „Teorijske osnove i definiranje pojmova”, gdje su izloženi standardi, koncepti i sredstva koja autor koristi kako bi analizirao kulturu sjećanja na komunizam u Europi i kod nas. Ovdje je konzultirana vrlo relevantna međunarodna literatura koja obrađuje

procesе razvoja nacionalnih sjećanja, poput npr. Bernhardove i Kubikove komparativne studije, napravljene dva-deset godina nakon pada komunizma i provedene u sedamnaest država srednje i istočne Europe. Pauković ovome dodaje i druge relevantne teoretičare i naslove te na koncu poglavlja ističe ulogu narativa i povijesti i važnost propitivanja odnosa između historije i sjećanja.

Treće poglavlje fokusira se na razmatranja sjećanja na komunističke zločine i pokušaje njihovog normiranja u kontekstu Europske unije. Ovdje autor iznosi najpoznatije primjere institucionalizacije tog sjećanja, poput politički utjecajne *Rezolucije o potrebi međunarodne osude zločina totalitarnih komunističkih režima u Europi*, koju je donijela Parlamentarna skupština Vijeća Europe 2006. godine, ili *Deklaracije Europskog parlamenta o proglašenju 23. 08. europskim Danom sjećanja na žrtve staljinizma i komunizma* iz 2008. godine. Navode se i izvaninstitucionalne promocije sjećanja, poput *Praške deklaracije* iz 2008. ili *Deklaracije o zločinima komunizma* iz 2010. godine. Zajedničko je za sve te deklaracije da su imale različite, ponekad i vrlo oprečne odjeke među društvenim predstavnicima, osobito u spektru političkih opcija. Konkretni doprinos ovom poglavlju autorovo je stavljanje pod istraživačku lupu dviju studija slučaja: obilježavanje ukrajinskog *holodomora*, koji je ponovno aktualiziran napadom Rusije na Ukrajinu 2022. godine, te transnacionalno sjećanje na holokaust, čije se obilježavanje progresivno mijenjalo s protokom vremena. Autor konstatira kako su mediji u ovim raspravama dobili ključnu ulogu u reprodukciji i oblikovanju narativa kulture sjećanja.

Sljedeće poglavlje komparativno pokazuje kako je Hrvatska, bez obzira na neke kvazi-demokratske koncesije bivše države poput samoupravljanja, ipak dijelila identične totalitarne obrasce s ko-

munističkim društvima istočne Europe. Stoga su europske znanstvene rasprave glede čuvanja i promocije kulture sjećanja na komunizam relevantne i vrlo korisne i nama. Međutim, navedene su i specifičnosti hrvatskog i post-jugoslavenskog društva u odnosu prema kulturi sjećanja. Na prvom mjestu vlasti su brižno promovirale memoriju zasnovanu na partizanskoj pobjedi u Drugom svjetskom ratu. Iz ovih „povijениh zasluga“ su zatim, u nedostatku demokratskog, nastojale crpiti svoj simbolički legitimitet. Dodatno tome, ovaj „osobiti“ narativ nadograđivan je na protusovjetskom otporu i politici nesvrstanosti. Na koncu je sve bivalo utjelovljeno u kultu „nepogrešivog vođe“ koji se promovirao i branio kroz alate represije i indoktrinacije. Tito-va smrt donijela je stanovitu liberalizaciju i nove forme u tumačenjima povijesti sjećanja, gdje je svaka federalna jedinica s vremenom oblikovala vlastite narative. Kronološko opisivanje hrvatske dinamike kroz ovo razdoblje informativno je vrlo dobro obrađeni dio knjige. Ovdje autor razlaže i detektira osobitosti promoviranja, nijekanja i novog tumačenja kulture sjećanja u Hrvatskoj u usporedbi s primjerima u susjedstvu. Za dubinsko pojašnjavanje autor koristi vrijedne doprinose domaćih autora (Cipek, Jakir, Koren, Duda i dr.), ali i stranih znanstvenika (Kirn, Milosavljević i dr.). U dijelu koji obrađuje događaje nakon demokratskih promjena, autor sagledava promjene odnosa koji su zadobili novu dinamiku. Počevši od razdoblja Domovinskog rata, preko promjene vlasti 2000. godine, suradnje s Haaškim sudom, polemike oko državnih praznika, Deklaracije Sabora o osudi komunističkih zločina iz 2006. godine, „slučaja Perković“, micanja Titove biste iz Predsjedničkih dvora, preimenovanja Trga maršala Tita u Zagrebu i drugih komemoracija, čitatelju su vrlo jasno predstavljene antagonizmi i konverzije oko kulture sjećanja u Hrvatskoj, ali bez velikih ocjena što je primjer

znanstvene zrelosti koju naša kulturna historija zaslužuje.

Kao svojevrsni krešendo ovih suvremenih hrvatskih „prijepora oko sjećanja“ djelo iznosi studije slučaja komemoriranja na Bleiburgu i kod jame Jazovke. Na ova dva primjera vidljive su sve proturječnosti društvenog, političkog i znanstvenog pristupa kulturi sjećanja u Hrvatskoj. Pojmovi poput *relativizacije*, *viktimizacije*, *revizije*, *politizacije*, *zabrane* i *zloupotrebe* zauzimali su javni prostor kada se otvaralo pitanje ovih slučajeva. Međutim, primjetno je kako je posljednjih godina ipak došlo do blage deeskalacije u tonu i pristupu raspravama o ovim slučajevima, ali i općenito u diskusiji o kulturi sjećanja na komunističke zločine u Hrvatskoj.

Ovakav „blagi povjetarac“, koji je zapuhao nakon „vatre i vihora“ prošlih desetljeća, predstavlja pravi znanstveni *kairos*, koji je Pauković znalacki uhvatio za čuperak. Knjiga *Što s komunizmom?* studija je visokog znanstvenog profila koja u svojem najvažnijem dijelu nije sterilna, nego vrlo lako čitljiva, a opet vrlo informativna. Stoga nakon ove knjige možemo s optimizmom očekivati obnovu interesa za ovo važno historio-grafsko područje, ali sada s puno profesionalnijih stajališta. Ova knjiga je izuzetan doprinos, koristan znanstvenicima, studentima, ali i svima koji su otvoreni racionalnom i argumentiranom pristupu kulturi sjećanja na komunizam.

Vatroslav Župančić

Frano TOKIĆ i Marin BANOVIĆ: *Aljmaš, Dalj i Erdut u Domovinskom ratu* (Osijek – Zagreb: Udruga veterana 3. gardijske brigade „Kune“; Hrvatski

memorijalno-dokumentacijski centar Domovinskog rata, 2024). 343 str. ISBN 978-953-8354-25-0.

Autori knjige *Aljmaš, Dalj i Erdut u Domovinskom ratu* su brigadir Hrvatske vojske u mirovini Frano Tokić, dipl. iur. i Marin Banović, mag. educ. hist. Frano Tokić je i sam bio hrvatski branitelj koji se rodio i u ratu borio na području Aljmaša, Dalja i Erduta. Umirovljeni je časnik HV-a čija je bogata vojna karijera trajala sve do 2018. godine. Kao što je i sam Tokić naveo, uzevši u obzir da mu nedostaje stručnog povjesničarskog znanja te donekle i objektivnosti, kao koautora je odabrao Marina Banovića, tadašnjeg zaposlenika Hrvatskog memorijalno-dokumentacijskog centra Domovinskog rata. Marin Banović je stručni suradnik, tj. asistent na Odjelu za povijest Sveučilišta u Zadru, gdje se bavi temama ranog novog vijeka na istočnoj obali Jadrana. Knjiga je objavljena 2024. godine u sunakladništvu Udruge veterana 3. gardijske brigade „Kune“ (čiji je Tokić za vrijeme rata bio član) i Hrvatskog memorijalno-dokumentacijskog centra Domovinskog rata. Knjiga je izdana uz potporu Ministarstva hrvatskih branitelja Republike Hrvatske i Općine Erdut. Kao što je u predgovoru navedeno, do sada se u hrvatskom javnom prostoru nije previše razgovaralo o Domovinskom ratu na području Aljmaša, Dalja i Erduta. Jedini spomen toga područja veže se uz zločin u Dalju te snimke egzodusa mještana Aljmaša, Dalja i Erduta početkom kolovoza 1991. godine (str. 10). Uloga je ove knjige približiti široj javnosti, a poglavito mladima, sve događaje s tog područja, ne samo zločine i egzodus. Iako su borbe za Aljmaš, Dalj i Erdut integralni dio širih priča o sukobima kod Osijeka i Vukovara, one se ne spominju često u javnom prostoru.

Na početku treba istaknuti tehničke karakteristike knjige: na koricama

se nalazi topografska karta šireg područja Aljmaša, Dalja i Erduta, kao i slike egzodusa mještana navedenih mjesta. Knjiga je podijeljena na 10 poglavlja, koja su onda podijeljena na manja potpoglavlja. Nakon posljednjeg poglavlja u nastavku knjige možemo pronaći izvore i literaturu, popis kratica, recenzije, komentar urednika te kazalo imena i mjesta. U prvom, uvodnom poglavlju kratko se sažima ono čime će se autori baviti u samom radu te se naglašava kako se rad neće baviti razdobljem srpske okupacije od 1992. do 1998. godine, već da će to biti tema nekog drugog rada u budućnosti. Kao i u predgovoru, autor se u uvodu zahvaljuje svima na pomoći te ispričava zbog potencijalnih grešaka u radu.

U sljedećem, drugom poglavlju autor se bavi demografskim te geostrateškim obilježjima triju naselja. Demografska obilježja su tablično prikazana za sva tri naselja te sveukupno, i pokazuju ukupnu hrvatsku većinu. Srbi su imali većinu u Dalju, no bili su manjina u druga dva naselja. Isto tako se daju podatci za cjelokupno hrvatsko Podunavlje. Što se tiče geostrateškog položaja, prikazana je važnost područja Aljmaša, Dalja i Erduta u sklopu Osječke urbane regije, čiji su oni bili dio. U tom je kontekstu bitno spomenuti Erdutsko brdo ili Daljsku planinu, koja se nalazi između Aljmaša i Erduta. Uz to, srpskoj politici je to područje bilo bitno i zbog velikog prometnog potencijala Dunava, a ne treba zanemariti ni bogato podunavsko tlo (str. 18).

U trećem poglavlju „Iz komunizma u demokraciju (1990. godina)“ prikazana je kratka povijest hrvatsko-srpskih odnosa u Aljmašu, Dalju i Erdutu od Drugog svjetskog rata pa sve do Domovinskog rata. Također je ukratko objašnjen proces naseljavanja tog područja još od 18. stoljeća. Posebna je pažnja dana Folksdobjerima, koji su tijekom kasnijih godina Drugog svjetskog rata te po-

ratnih godina u potpunosti „očišćeni“ s tog područja. Autor razbija mit o nekakvom bratstvu i jedinstvu kroz čitav niz primjera nacionalne netrpeljivosti još od 30-ih godina 20. stoljeća, i to na širem osječkom području. Posebno je dobar primjer jedne nogometne utakmice između NK Bratstva iz Erduta i Borova Sela, kojim je prikazano napeto stanje 1990. godine na tom području. Što se tiče prvih višestranačkih izbora, tu je, kao i u dobrom dijelu Hrvatske, pobijedila Hrvatska demokratska zajednica. HDZ je u političkom smislu bila najjača stranka na području Osijeka i okolice. Na širem području Osijeka organizirano je nekoliko skupova HDZ-a i SDS-a. Na skupovima SDS-a često su bili prisutni Goran Hadžić i Vojislav Šešelj. SDS je bio posebno snažan u selima sa srpskom većinom, Bijelom Brdu, Boboti i Borovom Selu, a upravo su ta naselja i okruživala područje Aljmaša, Dalja i Erduta. Posebno je aktivan bio ogranak SDS-a u Dalju, osnovan krajem kolovoza 1990. godine, čemu je bio prisutan i Goran Hadžić. Srpska demokratska stranka je imala važnu ulogu u naoružavanju Srba. Hrvati već početkom rujna odgovaraju te osnivaju ogranak HDZ-a u Dalju. U poglavlju je također temeljito je analizirana situacija u policijskim stanicama na širem osječkom području, kao i brojni incidenti.

U četvrtom poglavlju „Pogoršanje sigurnosne situacije“ govori se o naoružavanju Hrvata i Srba i propagandi o HDZ-u koji je naoružavao svoje članove nakon što su pripadnici policijske postaje (PP) Dalj počeli pokazivati manjak lojalnosti. Posebno je velik bio medijski pritisak na HDZ i njegove članove, za koje se tvrdilo da se potajno naoružavaju te da planiraju napasti srpski narod. Pobuna srpskog naroda u istočnoj Slavoniji pratila je sličan uzorak kao i na području Like i Dalmacije: na početku skupovi, pa prosvjedi, a na kraju i barikade. Posebno je bilo napeto nakon ubojstva po-

licajaca u Borovu. Naime, kao ispomoć su iz Dalja bili poslani policajci koje su u njihovom zadatku pokušali zaustaviti srpski mještani Dalja, od kojih su neki čak i čamcem išli u Borovo boriti se protiv hrvatskih policajaca. Prema autoru, upravo je taj trenutak bio prijeloman na tom području; nakon toga obje su strane bile svjesne da je to točka nakon koje nema povratka. Nakon tog događaja na područje Erduta dolazi nekoliko stotina rezervnih redarstvenika, koji su činili erdutsku bojnu ZNG-a, osnivaju se križni štabovi te formiraju „punktovi“. Krajem lipnja 1991. godine blokirana je cesta između Osijeka te područja Aljmaša, Erduta i Dalja, čime je prekinuta glavna veza između tih područja.

Peto poglavlje se bavi dolaskom „Tigrova“ na to područje, topničkim udarima na njihove položaje te njihovom tragičnom pogibijom, a nosi naslov „Pogibija ‘Tigrova’ 25. srpnja 1991.“ Do pogibije je došlo nakon napada JNA na Bogaljevce, gdje je poginulo 6 pripadnika brigade, a ranjeno njih još 15.

Šesto poglavlje je nazvano po danu kada su se dogodile najteže borbe na području Aljmaša, Dalja i Erduta. Poglavlje „Prvi kolovoza 1991.“ objašnjava plan obrane hrvatskih snaga, kao i plan napada srpskih snaga, i u njemu autor opisuje sve događaje koji su se dogodili 31. srpnja i 1. kolovoza 1991. godine, kada dolazi do pada PP Dalj, nakon čega hrvatska obrana prestaje. Poglavlje se u najvećoj mjeri sastoji od svjedočanstava pripadnika različitih jedinica koje su branile područje Aljmaša, Dalja i Erduta.

Sljedeće, sedmo poglavlje pod nazivom „Evakuacija“ bavi se onime po čemu je Domovinski rat na području Aljmaša, Erduta i Dalja najviše prepoznatljiv u ostatku Republike Hrvatske. U njemu su opisane evakuaciju svih većih naselja na tom području te evakuacija zasebnih grupa i pojedinaca. Kao i prethodno,

tako i ovo poglavlje obiluje svjedočanstvima civila i vojnika.

Osmo i najveće poglavlje nosi naziv „Ratni zločini“. Poglavlje se prostire na gotovo stotinu stranica te opisuje ubojstva, zarobljavanje i progon stanovništva triju najvećih mjesta tog područja, Aljmaša, Dalja i Erduta. Posebna je pažnja dana ubojstvima branitelja i civila u Dalju, gdje su bile i najžešće borbe. Uz sve navedeno, u poglavlju su prikazani i podaci o silovanjima, rušenju katoličkih crkvi te sveopćoj pljački koja je uslijedila odmah nakon pada Aljmaša, Dalja i Erduta. Pljačkali su jednako i pripadnici JNA i pobunjeni lokalni Srbi, kao i neoružani Srbi. Cijelo poglavlje je puno svjedočenja onih koji su prošli kroz torturu srpskog okupatora, a donosi i nekoliko svjedočenja sa srpske strane.

Deveto i deseto poglavlje se mogu promatrati skupa, unatoč tome što su podijeljeni. Deveto je poglavlje nazvano „Srpske snage“, a deseto „Hrvatske snage“. Oba su poglavlja isto koncipirana; deveto poglavlje kreće s opisom Srpske demokratske stranke na prostoru Aljmaša, Dalja i Erduta, dok deseto poglavlje kreće s opisom HDZ-ovih aktivnosti na tom području. Te su dvije stranke bile izrazito važne za napadna djelovanja s jedne, odnosno za obranu tih područja s druge strane. Nakon toga u devetom poglavlju se analizira struktura i djelovanje teritorijalne obrane, kasnije i milicije te paravojnih formacija i JNA. Na kraju poglavlja je objašnjena zapovjedna struktura te su navedeni gubici srpskih snaga. Zanimljivo je primijetiti da je od deset poginulih Srba tijekom borbi 1. kolovoza 1991. godine njih čak 8 sa područja Dalja i Borova Sela, jedan je iz Bijelog Brda, dok je jedan iz Zemuna. Što se tiče desetog poglavlja, nakon prvog potpoglavlja, koje se bavi HDZ-om na tom području, dalje se govori o PP Dalj te raznim postrojbama koje su sudjelovale u obrani tog područja. Na kraju poglavlja

ukratko su prikazani krizni štabovi, civilna zaštita te sanitet.

U zaključnom je poglavlju na nekoliko stranica donesen sažetak Domovinskog rata na prostoru Aljmaša, Dalja i Erduta.

Knjiga je jednostavno pisana te je kao takva jasno čitljiva i široj publici, a nije namijenjena samo onima koji bave poviješću. Knjiga obiluje fotografijama i iskazima onih koji su te događaje proživjeli, na obje strane. Treba pohvaliti i karte; na samom početku knjige se nalazi topografska karta koja je dodatno uređena kako bi prikazala stanje na bojištu tijekom borbi za šire područje Podunavlja, a na njoj je prikazano područje od Borovog Sela preko Bobote pa sve do Bijelog Brda sa zapadne strane te Dunava s istočne strane. Dodatno je uvećan dio karte na području Dalja, gdje su se zbili najvažniji događaji tijekom Domovinskog rata na tom području, te su naznačeni dijelovi naselja gdje su vođene najveće borbe. Knjiga opisuje malo poznate događaje iz Domovinskog rata na području Republike Hrvatske, o kojima se ne govori često u kontekstu rata, te je kao takva dobrodošao dodatak literaturi vezanoj uz Domovinski rat.

Mateo Čalušić

Ivo GOLDSTEIN: *Povijesni revizionizam i neoustaštvo – Hrvatska 1989.-2022.* (Zagreb: Fraktura, 2023.). 691 str. ISBN 978-953-358-597-0.

Knjiga povjesničara Ive Goldsteina *Povijesni revizionizam i neoustaštvo – Hrvatska 1989.-2022.* uz „Uvod“ sadrži sedam cjelina (poglavlja) i to: „I. Ishodišta (1945.-1990.)“, „II. Bujanje (1990.-1999.)“, „III. Revizionizam u podzemlju

(2000.-2014.), „IV. Revizionistički neo-ustaški mitovi“, „V. Nova revizionistička ofenziva (2014. – nadalje)“, „VI. Ključevi hrvatskog povijesnog revizionizma“, „VII. Zaključak“. Uz navedeno, knjiga sadrži: „Kratice“, „Bilješke“, „Bibliografiju“, „Kazalo imena“ i „O autoru“.

U „Predgovoru“ (dijelu „Uvoda“) autor navodi kako povijesni revizionizam i neoustaštvo posljednjih godina dobivaju na snazi, što ga kao građanina vrijeđa, a kao historičara, na neki način, obvezuje da na neistine odgovori jer se tim temama bavi više od trideset godina.

Prvo poglavlje „Ishodišta (1945.-1990.)“ obuhvaća potpoglavlja: „Temelji hrvatskog povijesnog revizionizma“, „Što je bila NDH?“, „Počeci: emigracija, historiografija i društvo u socijalističkoj Hrvatskoj i Jugoslaviji“, „Osamdesete u Srbiji“, „Uspón nacionalizma“, „Nova povijesna ideološka matrica“, „Mit o genocidnosti Hrvata i pripreme za rat“, „Hrvatska na raskršću u traženju novog identiteta“. Pišući o temeljima hrvatskog povijesnog revizionizma autor konstatira kako se revizionizam u Hrvatskoj pojavio kao historiografska retardacija i društveno-politička anomalija. Za razliku od zapadnih zemalja, u Hrvatskoj ga je od 1990. nova vlast, ponajprije sam predsjednik Tuđman, tolerirala i ohrabivala, a njegove dijelove uključila u svoj politički program. Opće mu je obilježje i osnovno polazište – fetišizam i fetišizacija hrvatske državne ideje. Ključna osoba u formiranju nove kulture sjećanja tada je bio Franjo Tuđman.

Drugo poglavlje „Bujanje“ ima potpoglavlja „Uloga Franje Tuđmana“, „Rat i ratna atmosfera: buđenje neoustaštva“, „HDZ“, „Pravaši“, „Ostarjeli ustaše nakon pola stoljeća u domovini“, „Vinko Nikolić: ‘moralna vertikala’“, „Damnatio memoriae NOB-a“, „Nova povijesna memorija, nov identitet“, „Jezični purizam“, „Komisija za utvrđivanje ratnih i

poratnih žrtava“, „Udruga Hrvatski domobran (i druge slične)“, „Dinko Šakić: smijeh jasenovačkog zločinca“, „Prema kraju vladavine HDZ-a“, „Europska Nova desnica i odjek u Hrvatskoj“, „Službena historiografija u devedesetima“, „‘Zamišljenost je stalno rasla’: HIP – centar hrvatskog povijesnog revizionizma (ili kako ‘inozemni stručnjak ne može istraživati hrvatsku povijest’)“, „Amateri u kolu povijesnog revizionizma i neoustaštva“. Autor knjige smatra da je Franjo Tuđman pomogao u širenju i jačanju povijesnog revizionizma i neoustaštva u Hrvatskoj. Drugi sudionik razvoja neoustaštva, po autoru, jest HDZ koji se vrlo brzo s rijetkim iznimkama prometnuo u snažan faktor povijesnog revizionizma sa svim negativnim posljedicama. Po mišljenju autora, bivši emigrant Vinko Nikolić nije bio „moralna vertikala“ kakvim ga je društvena propaganda devedesetih godina nastojala prikazati.

U odjeljku „Damnatio memoriae NOB-a“ autor je obradio ulogu revizionista i neoustaša u izbacivanju i uništavanju knjiga iz javnih knjižnica, kao i uništavanju ili uklanjanju bista narodnih heroja i slika Josipa Broza Tita te uništavanju dokumentacije antifašističkih organizacija. Izračunato je rušenje i uklanjanje 2964 spomenika i spomenobilježja poginulih boraca NOB-a i žrtava ustaškog i nacističkog terora te uništenje između 2,8 i tri milijuna knjiga.

U odjeljku „Nova povijesna memorija, nov identitet“ obrađuje uvođenje nove valute, kune. Vojarne i neke od ustanova dobile su imena po ustaškim dužnosnicima i vojnim zapovjednicima. Notorne ustaške pjesme postale su sastavni dio folklora raznih proslava i drugih prigoda. Uz navedeno, počeo je proces ustašizacije. On se može vrlo dobro pratiti po imenovanju ulica (po Mili Budaku). Zagrebački Trg žrtava fašizma postaje Trg hrvatskih velikana. Protesti zbog preimenovanja ovog trga bili

su najustrajniji otpor građanskih i liberalnih krugova. Dio poglavlja „Bujanje (1990.-1999.)“ sadrži podatke o uvođenju jezičnog purizma. Logikom jezične purifikacije standardni se jezik, naročito njegov rječnik, trebao približiti navedenom idealu „čistoće“, tako da se odstrane uvedene tuđice ili riječi koje su iz nekog razloga proglašene nepodobnima. Tako je, tvrdi autor, tretman jezika otišao u krivo. Za mnoge pozvane i nepozvane sudionike u toj raspravi hrvatski jezik se počeo definirati kao „jezik različit od srpskog“. U „Bujanju“ nalazi se i dio pod naslovom „Komisija za utvrđivanje ratnih i poratnih žrtava Drugog svjetskog rata“ s ciljem da se utvrdi povijesna istina o stvarnom broju ratnih i poratnih žrtava bez obzira na njihovu nacionalnu, vjersku, političku ili bilo koju drugu pripadnost, nevezano od koga su stradali. Ubrzo potom, 1992. osnovana je Komisija za utvrđivanje ratnih i poratnih žrtava (tzv. Vukojevićeva komisija). Komisija je imala jaku političku podršku, pa i obilate izvore financiranja. Šteta koju je Komisija počinila na polju kulture sjećanja u Hrvatskoj kao i općoj kulturi, neprocjenjiva je i dijelom nepopravljiva. Potrošen je golem novac, a nikakvog vrijednog rezultata nije bilo, zaključuje autor.

Goldstein posebno iscrtava lik Dinke Šakića, sadističkog mučitelja nebrojenih žrtava za vrijeme NDH, koji je vodio istragu i davao naloge za strijeljanje te je bio „opak, surov i strašan kao Luburić“. Šakić je iz Argentine izručen Hrvatskoj te mu je 1999. počelo suđenje. Osuđen je na dvadeset godina zatvora za zločine progona i mučenja Srba, Židova, Roma i protivnika režima NDH. U ekstremnom desnom dijelu hrvatske javnosti postao je (ili ostao) heroj. I na taj način ostvario je prostor relativizaciji zločinačkog karaktera jasenovačkog logora, kao i ustaške NDH.

U središtu odjeljka „Prema kraju vladavine HDZ-a“ je Franjo Tuđman

kojeg se nastojalo prikazati kao Oca domovine, najuspješnijeg i najvažnijeg u nacionalnom trojstvu – Starčević, Radić, Tuđman. U tom projektu, čitava hrvatska povijest svedena je na pokušaje ostvarenja nacionalne države s jasnom sugestijom kako je to naposljetku postigao samo Tuđman. Razmjeri Tuđmanova kulta ličnosti, prema Goldsteinu, dosežu tragikomičan vrhunac prilikom svečane proslave njegova sedamdesetpetog rođendana 1997. Jedna od katastrofalnih posljedica revizionističkih stavova bio je i koncept povrata imovine oduzete za vrijeme prije 1990. Naime, Zakon o naknadi za imovinu oduzetu za vrijeme jugoslavenske komunističke vladavine stupio je na snagu 1. siječnja 1997. Tim je Zakonom utvrđeno da povratu podliježe samo imovina konfiscirana i nacionalizirana u Socijalističkoj Jugoslaviji, ali ne i u NDH.

Posebno se bavi slučajem Instituta za historiju radničkog pokreta Hrvatske koji je promijenio ime u Institut za suvremenu povijest, a potom i u Hrvatski institut za povijest (HIP). U kasnijim se dokumentima tvrdi da mu je glavna zadaća biti nacionalno središte za sustavno i trajno istraživanje povijesti, odnosno središnja nacionalna ustanova u tom području. Tako se HIP *de facto* proglasio za glavnu uzdanicu vlasti te se kao državotvorni institut vratio na sjajne tradicije iz šezdesetih godina. Ravnatelj ISP-a 1991. postao je Mirko Valentić. On se od imenovanja „vješto pozivao na moćnu preporuku vlasti“, posebno kad je bila riječ o otvaranju novih radnih mjesta (na koja su se primali i revizionisti), a odbio je suradnju s Odsjekom za povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu kojem je na čelu bio akademik Ljubo Boban. Valentić je pokrenuo inicijativu osnivanja Znanstvenog vijeća za proučavanje uzroka i posljedica Drugoga svjetskog rata, ali se ideja nije maknula dalje od početka.

Posljednji dio ovog poglavlja bavi se brojnim autorima revizionistima i neoustašama koji su se pojavili 1990-ih. Bavljenje prošlošću postalo je dostupno svim vrstama amaterizma. Njihov učinak je bio mahom slab i traljav, a većina amatera je bila nacionalističkog, pa čak i šoviniističkog opredjeljenja, s lažnim svjedočanstvima.

Treće je poglavlje „Revizionizam u podzemlju (2000.-2014.)”. U tom dijelu knjige autor konstatira promjene nakon smrti Tuđmana i početka vlasti koalicije umjerene ljevice i centra. Bio je to početak dekonstrukcije autoritarnog, netolerantnog i nacionalnog sustava ekskluzivno uspostavljenog u Hrvatskoj politici tijekom dvadesetih. Takav su obrat političke kulture u narednim godinama prihvatili Ivo Sanader, Jadranka Kosor i Zoran Milanović te predsjednik Ivo Josipović, što je umnogome pridonijelo stišavanju ideološko-domoljubne retorike, koja je devedesetih prečesto prelazila granice civilizirane i demokratske komunikacije. No, ni tada neoustaški incidenti nisu prestali. Po Tuđmanovoj smrti jedna od revizionističko-neoustaških meta postao je Tito, kojeg je Tuđman za života štitio. Desnica nije bila zadovoljna Sanaderovim odnosom prema prošlosti pa je tražila kompenzacije. Stoga je krenula inicijativa o osudi komunističkih zločina u Hrvatskoj 1945.-1990. U međuvremenu su revizionisti i neoustaše počeli širiti laži o Jadovnu, sve do tvrdnje kako u Šaranovu jamu nitko nije bačen. Od 2015. nastupila je nova faza u djelovanju hrvatskih revizionista i neoustaštva.

Četvrto poglavlje „Revizionističko-neoustaški mitovi” počinje konstatacijom: „Srbi kao vječni krivci.” Autor opisuje otpor tvrdnji kako su se Srbi digli na ustanak jer su ih ustaše hapsili i ubijali, uz protivnu tvrdnju da su se Srbi sami pobunili zato što nikad nisu mogli, a ni danas ne mogu, priznati bilo kakav oblik

hrvatske državu te da ustaše nisu počinili nikakav zločin. Po njima, Srbi su bili isključivo četnici. Na temelju laži o bliskosti ustaških dužnosnika sa Židovima revizionisti i neoustaše žele negirati Holokaust koji je u Hrvatskoj počeo u jesen 1941. Autor objašnjava problem umanjivanja broja žrtava jasenovačkog logora.

U dijelu toga poglavlja „Tito – je dan od najvećih zločinaca 20. stoljeća!?” autor navodi kako je to jedna od omiljenih tema kojom revizionisti i neoustaše pokušavaju dokazati zločinačku narav NOB-a, socijalističke Jugoslavije i Josipa Broza, za kojeg kažu da je njegovih žrtava bilo 1.172.000. U navedenom potpoglavlju, vezano uz Titove žrtve, autor tvrdi da su takve „procjene” zapravo niz neargumentiranih, proizvoljno i nemetodološki donesenih zaključaka, bez ikakvog pokrića.

U godinama nakon rata u Hrvatskoj i BIH ubacivale su se iz inozemstva naoružane skupine koje su htjele ojačati pravi ustanak. Najznačajnija skupina, tvrdi autor, ušla je u srpnju 1948. s gotovo stotinu članova. Osim navedenog, u travnju 1971. dvojica hrvatskih emigranata Miro Barešić i Anđelko Brajković ubili su u Švedskoj jugoslavenskog ambasadora i teško ranili njegovu tajnicu. Barešić je uхваćen, a potom osuđen na doživotni zatvor. Oslobođen je nakon što je skupina hrvatskih emigranata otela avion na liniji Göteborg-Stockholm. Švedani su ga poslali u Paragvaj (1985.), a u srpnju 1991. došao je u Hrvatsku. Dvadesetak dana otkako je postao član Zbora narodne garde, poginuo je u akciji u zadarskom zaleđu. Po smrti se Barešića slavilo kao heroja, a njegova teroristička prošlost je zaboravljena. Drugi slučaj je onaj grupe hrvatskih emigranata koja je otela 1976. avion kompanije TWA u SAD-u te u njemu postavila bombu od koje je poginuo jedan policajac. Vođa ove grupe bio je Zvonko Bušić koji je osuđen na doživotni zatvor. Bušića se

u Hrvatskoj opravdavalu tvrdnjom da on nije htio nikoga ubiti i tako je postao „borac za Hrvatsku“, što je vlast i javnost nakon 1990. gotovo jednoglasno prihvatila. Godine 2008. Bušić je pušten na slobodu, a u Hrvatskoj je dočekan kao „domoljub“. Hrvatski terorizam je opravdavan i prihvaćen kao izraz heroizma i domoljublja, dok se za strane teroriste u drugim državama tražilo oštre kazne. S jedne strane osuđivao se totalitarni komunistički sustav, a ustaške teroriste i zločine nije se spominjalo. Za revizioniste nacionalizam, fašizam i ustaštvo nisu isto što i komunizam pa ni Jasenovac i Bleiburg ne mogu biti isti.

Peto poglavlje je „Nova revizionistička ofenziva od 2014. nadalje“. Prema Goldsteinu, naknadno se moglo jasno zaključiti kako se radilo o jasno definiranom konzervativnom konceptu u kojem povijesni revizionizam i neoustaštvo imaju logično mjesto. Tijekom 2012. godine pod bremenom teškog poraza koji je stranka (HDZ) doživjela, godinu dana se „motiviralo i okupilo oko jedne ideje, a to je ustašluk“. Autor se bavi i ulogom Katoličke crkve kao „stožernog faktora povijesnog revizionizma i neoustaštva“. *Glas koncila* je slabo prikrijavao favoriziranje HDZ-a, a Franjo Tuđman „je tijekom kampanje otvoreno izjavljivao kako njegova stranka uživa podršku Crkve“. Niži kler uglavnom je otvoreno bio uz HDZ, a tako je ostalo praktički do danas.

Goldstein se posebno bavi povijesnim revizionizmom u Srbiji. Potkraj osamdesetih i od početka devedesetih pet je tema koje su u Srbiji dubinski počele preoblikovati sliku nedavne prošlosti: redefiniranje četničkog pokreta, novi pristupi istraživanju monarhističke Jugoslavije, reinterpretacija srpskih država Drugog svjetskog rata, ponovno otkrivanje komunističke represije i njenih žrtava od 1944. godine, prevelika uloga amaterskog pisanja (i razmišljanja) u javnom životu. Na ove teme iz nedavne

prošlosti skladno se nadovezuju i kosovski mit i uzdizanje borbe protiv Osmanlija (Turaka) i njihovih nastavljača.

Goldstein posebno analizira neoustašku ikonu, Marka Perkovića Thompsona. On je u 30 godina od provincijskog pjevača i kantautora postao glasnogovornik ekstremne desnice i neoustaška ikona. Autor ove knjige navodi kako se Thompsonov uspon prema vrhu medijske i političke scene dogodio nakon promjene vlasti 2000. U pjesmama on kontinuirano izražava radikalno desne agresivne stavove. Osluškujući zbivanja ove 2025. godine, u kojima je Thompson središnji lik, izvjesno je kako će neko novo izdanje Goldsteinove knjige dobiti novo veliko poglavlje.

Autor se bavi i Kolindom Grabar Kitarović, koja je najprije uklonila bistu Tita iz Predsjedničkih dvora, a nedugo potom izbjegla je komemoraciju u Jasenovcu, posjetivši ga u dubokoj ilegali i uz neodređene apstraktne poruke. U odjeljku „Pad maršala Tita“ autor se još jednom osvrće na Tuđmanov pozitivan odnos prema Titu, ali i njegovo demoniziranje od hrvatske desnice. Trg maršala Tita je i preimenovan 2017. u Trg Republike Hrvatske.

Aktualan je tekst odjeljka „Kako je pozdrav ‘Za dom spremni’ ušao u mainstream?“ Promovirali su ga pravaši, ali je brzo postao uobičajena pojava i na nogometnim stadionima. Kako se približavao rat Miloševićeva je propaganda to efikasno iskoristila kao bjelodani dokaz da je fašizacija Hrvatske na djelu. U inozemstvu se taj pozdrav prvi put manifestirao 1993. u Nizozemskoj, kad su ga izvikivali Hajdukovi navijači za vrijeme utakmice Ajax - Hajduk. Periodično se u Hrvatskoj pokreće debata o značenju i eventualnoj novoj upotrebi ustaškog pozdrava „Za dom spremni“, koji se u najnovije vrijeme od vlasti praktički dekriminalizirao. Autor je objasnio kada i

kako su ustaše taj uzvik koristili. Kako je u Hrvatskoj od 2012. napredovala konzervativna revolucija, tako je, tvrdi autor, taj uzvik u javnosti postajao goruća tema o kojoj se sve više debatiralo. Postojale su dvije struje, jedna je zagovarala širenje njegove daljnje upotrebe, dok je druga predlagala njegovu zabranu. Napetost je dosegla vrhunac kad je potkraj 2016. Udruga dragovoljaca HOS-a u Jasenovcu postavila spomen-ploču svojim pripadnicima poginulim u Domovinskom ratu, na kojoj je uz ime na poginulih stajalo: „Za dom spremni”. Radilo se, dijelom, o provokaciji, jer barem jedan od navedenih nije poginuo u Jasenovcu već u nejasnim okolnostima u Zagrebu. To je izazvalo žestoke reakcije dijela javnosti koja njeguje memoriju vezanu uz nedaleki ustaški logor smrti, pa je premijer Plenković, kako bi diskusiju stišao i dobio na vremenu, osnovao Vijeće za suočavanje s posljedicama vladavine nedemokratskih režima.

Na kraju ovog poglavlja autor konstatira odnos nove vlasti prema značajnim događajima do 2024. Smatra kako je hrvatska visoka politika zakazala na više zadataka iz područja kulture, a pogotovo kulture sjećanja.

Šesto je poglavlje „Ključevi hrvatskog revizionizma”. U fokusu je autora debata oko broja stradalih u II. svjetskom ratu, koja po njegovoj ocjeni doseže sramotnu razinu. Bavi se tezom o Jasenovcu kao logoru nove komunističke vlasti i usporedbom nevinih jasenovačkih žrtava i njihovih krvnika koji su stradali na Bleiburgu. Pitanje Bleiburga i Križnog puta istovremeno je i rasprava o različitim aspektima hrvatskog identiteta. Razmatrajući ideju pomirbe, u načelu plemenite, zaključuje kako je ona već i 1990. bila anakronizam. Podjela na ustaše i partizane u Drugom svjetskom ratu u Hrvatskoj i BIH prouzročila je jednu od najkrvavijih epizoda u hrvatskoj povijesti, ali je ideja pomirbe već 1990.

bila na izdisaju. U posebnom dijelu ovog poglavlja opisuje Tuđmanov odnos prema Židovima. Negativno stajalište prema Tuđmanu (i HDZ-u) imale su i vodeće svjetske židovske zajednice. Stoga je Tuđman u jesen 1990. tijekom posjeta SAD-u nastojao ostvariti snošljiviji odnos sa židovskim organizacijama. Goldstein konstatira kako je mnogo energije i vremena potrošeno u međunarodnim odnosima kako bi Hrvatska sanirala sve štete koje su nanijeli povijesni revizionisti i neoustaše. Analizirajući Bleiburšku komemoraciju, definira je kao apoteozu ustaštva.

U Zaključku autor konstatira kako se revizionisti i neoustaše dosljedno i uporno zalažu za uklanjanje antifaziizma iz hrvatske kulture sjećanja. Goldstein revizionizam definira kao laž koja je u civiliziranim i demokratskim zemljama marginalizirana, a u nekima i kriminalizirana. U Hrvatskoj je, nesretnim stjecajem povijesnih okolnosti, dio znanstvene elite u njemu prepoznao „unosnu robu za kojom na našem neukom tržištu vlada potražnja”. Središnji motiv revizionista jest rehabilitacija ideologije i režima poraženih 1945. Zato bi revizionizam bilo pogrešno ignorirati jer se obranom povijesnih istina ne brani samo historiografija nego i demokratska civilizacija. Goldstein je u radu na ovoj knjizi temeljito proučio uratke povijesnih revizionista u Hrvatskoj i Srbiji u posljednja četiri desetljeća. Ova knjiga nije samo kritika i analiza revizionizma, nego i katalog njegovih rezultata, katkad sofisticiranih, a katkad svedenih na banalan govor mržnje, ponekad prikriven ugledom i autoritetom znanstvenog časopisa, a najčešće puku konfabulaciju političkog podneblja.

Goldstein je već neko vrijeme crvena krpa dijelu povjesničara. Njegova djela se seciraju do detalja i pokatkad mu se sitničarenjem osporava znanstveni integritet te skreće pozornost sa stvarnih

problema o kojima on progovara. O pitanju povijesnog revizionizma u hrvatskoj historiografiji traje već neko vrijeme žučna rasprava. S jedne strane on se definira tek kao potrebna alatka u kritičkom pogledu na dosadašnja postignuća znanosti, pogotovo na ona iz socijalizma u službi tada vladajuće ideologije. No, da se ta alatka u suvremenoj Hrvatskoj uglavnom ne koristi 'sine ira et studio', već za nove ideološke potke i pravdanje određenih nacionalnih i političkih ciljeva, dokazali su u znanstvenoj literaturi i Goldsteinovi kritičari. Utoliko je ideološki uvjetovan povijesni revizionizam, čiji ciljevi izlaze izvan znanstvenih okvira, uistinu problem naše historiografije.

Kao što tvrdi i jedan od recenzentata, ova detaljna i obimna monografija značajan je doprinos obradi važne društvene teme, dosad nedovoljno istražene. Ona nije tek diskusija i polemika s revizionistima i neoustašama, već je i svojevrсни pravorijek. Goldsteinova knjiga se čita brzo, praktički guta. Iako je dobar dio knjige bio dio naše nedavne svakodnevice, s kojim smo se suočavali kroz medije, bilo ga je potrebno uobličiti u cjelinu i sagledati u totalitetu prilika naročito 1990-ih godina u Hrvatskoj i na prostoru bivše Jugoslavije. Pogotovo je to bilo važno objaviti javnosti u najnovijem društveno-političkom kontekstu jačanja krajnje desnice i ugrožavanja sloboda drugih u Hrvatskoj. A doprinos takvom razvoju događaja, nažalost, daje i dio naše povjesničarske zajednice.

Franko Mirošević

Ekonomika i ekohistorija / Economic and Ecohistory: časopis za gospodarsku povijest i povijest okoliša, broj 19 (Zagreb – Samobor: Društvo za hrvat-

sku ekonomsku povijest i ekohistoriju; Meridijani, 2023). 140 str. ISSN 1845-5867.

Društvo za hrvatsku ekonomsku povijest i ekohistoriju objavilo je 2023. godine 19. broj časopisa *Ekonomika i ekohistorija*. Novi broj ovog časopisa posvećen je povezanosti malog ledenog doba i manjka hrane početkom 19. stoljeća. U ovom broju objavljeno je pet znanstvenih radova, od kojih tri rada pripadaju temi broja, a dva su svrstana među ostale radove.

Među radove koji pripadaju temi ovog broja časopisa uvršteni su rad Lajosa Ráczsa „The impact of the Little Ice Age on winter wheat yields in the Carpathian Basin in the first half of the 19th century“ / „Utjecaj klimatskih promjena malog ledenog doba na prinose ozime pšenice u Panonskom bazenu u prvom dijelu 19. stoljeća“ (str. 5-27), rad Dorinloana Rusa „Famine or starvation? Food crisis in Transylvania, Banat and Partium from 1813 to 1818. as reflected in contemporary sources“ / „Glad ili izgladnjivanje? Prehrambena kriza u Transilvaniji, Banatu i Partiumu od 1813. do 1818., kako je prikazano u suvremenim izvorima“ (28-54) i rad Dine Pašića, Eme Pašić i Hrvoja Petrića „Povezanost razdoblja gladi sa indikacijama malog ledenog doba u Bosanskom ejaletu“ (55-68).

Među ostale radove uvršteni su prilog Gašpera Oitzla „Use and management of natural resources in ironmaking in the Slovenian territory between the 14th and 16th centuries“ / „Korištenje i upravljanje prirodnim resursima u proizvodnji željeza na slovenskom teritoriju između 14. i 16. stoljeća“ (69-88) i rad Ivana Brlića i Ivana Šulca „Electro-energetical history of the Lika region – Development or devastation of the dinaric karst“ / „Elektroenergetska povijest ličkog kraja – razvoj ili devastacija dinarskog krša“ (89-108).

Hrvoje Petrić napisao je nekrolog uglednom geografu akademiku Dragutinu Feletaru (1941. – 2023.) (109-111), a Bruno Šagi nekrolog uglednom francuskom povjesničaru Emmanuelu Le Roy Ladurieu (1929. – 2023.) (112-113). Nakon nekrologa slijede prikazi znanstvenih skupova, znanstvenih monografija i znanstvenih časopisa te dviju knjiga objavljenog arhivskog gradiva (114-137).

Lajos Rácz prikazao je u svom radu utjecaj klimatskih promjena i vremenskih prilika tijekom malog ledenog doba na prinose ozime pšenice u prvoj polovini 19. stoljeća. Pri tome je ukazao na činjenicu da malo ledeno doba karakteriziraju regionalne specifičnosti. Istraživanje je proveo na području Karpatskog bazena, odnosno Zadunavlja, Transilvanije, visočja i Velike mađarske ravnice. Također, ukazao je da je poljoprivreda u prvoj polovini 19. stoljeća imala važnu ulogu u tadašnjem društvu te da je stanovništvu osiguravala egzistenciju i proizvodnju tržnih viškova koje su mogli prodavati kako bi stekli potrebna financijska sredstva, što je također utjecalo na političku stabilnost društva u Karpatskom bazenu. U svojim istraživanjima usredotočio se na međudodnos klimatskih promjena i biološkog ciklusa pšenice. Na temelju provedene analize došao je do zaključka da je tadašnja poljoprivredna proizvodnja ovisila o klimatskim i okolišnim promjenama. Na temelju dobivenih rezultata zaključio je da su nepovoljne vremenske prilike u listopadu, ožujku, lipnju i ljetnim mjesecima negativno utjecale na količinu i kvalitetu uroda pšenice te da su u prvoj polovini 19. stoljeća klimatske promjene više utjecale na uzgoj pšenice u planinskim rubovima Karpatskog bazena nego u Velikoj mađarskoj nizini. Rezultati istraživanja omogućili su mu utvrđivanje triju kriznih razdoblja za uzgoj pšenice na ovom području (od 1811. do

1816., od 1820-ih do početka 1830-ih i 1845.-1846.). Na kraju je zaključio da je malo ledeno doba značajno utjecalo na poljoprivrednu proizvodnju u Karpatskom bazenu, da su različite vremenske promjene utjecale na lokalnu, ali i državnu proizvodnju pšenice te da takvo istraživanje promjena vremenskih prilika kroz povijest omogućava utvrđivanje ranjivosti poljoprivredne proizvodnje. Dobivene rezultate prikazao je grafički za svaku regiju u Karpatskom bazenu.

Dorin-Ioan Rus obradio je u svom radu problematiku gladi ili izgladnjivanja na području Transilvanije, Banata i *Partiuma* u vrijeme velike prehrambene krize od 1813. do 1818. te odraz istoga u suvremenim izvorima. Na početku nas upoznaje s problemom prehrambene krize prouzročene vremenskim prilikama i klimatskim promjenama izazvanim i erupcijom vulkana Tambore u travnju 1815. Pri tome je nastojao odgovoriti na nekoliko pitanja: kako su bečke institucije središnje države upravljale prehrambenom krizom, kako se lokalno stanovništvo odnosilo prema krizi, kako ju je tumačilo i rješavalo probleme prouzročene njome i na koji način su upotrijebljeni prirodni resursi pri saniranju posljedica prouzročenih prehrambenom krizom. Autor je u suvremenim izvorima (kronike i crkvene knjige) prikupio podatke o vremenskim prilikama, oscilaciji poljoprivredne proizvodnje, promjeni cijena i problemima gladi, pothranjenosti i izgladnjivanja na analiziranom području (Transilvanija, Banat i *Partium*). Upozorio je također na utjecaj erupcije vulkana Tambore na klimatske promjene i vremenske prilike, kao i utjecaj tih promjena na poljoprivrednu proizvodnju i posljedice njezina smanjenja (glad, emigriranje stanovništva itd.) na analiziranom području.

Dino i Ema Pašić te Hrvoje Petrić prikazali su povezanost gladi i pokazatelja malog ledenog doba u Bosanskom

pašaluku od 17. do druge polovine 19. stoljeća. Rad je nastao na temelju arhivskog gradiva o gladi i znanstvene literature. Pri tome su autori naročitu pažnju posvetili ulozi malog ledenog doba te faktorima koji su utjecali na životne uvjete lokalnog stanovništva. Primjenjujući analitički pristup, pokazali su utjecaj povijesnih okolnosti na život stanovništva Bosanskog ejaleta. Pri tome su ukazali na međuodnos prirodnih, društvenih i ekonomskih faktora na lokalnu zajednicu tijekom malog ledenog doba. Autori su zaključili da je glad dolazila kao posljedica klimatskih promjena proizročenih malim ledenim dobom. Utvrdili su da su klimatske promjene (vlažna i hladna razdoblja, visoke temperature i suša) imale utjecaj na ratarsku proizvodnju, što je vidljivo po slabom urodu ili propasti usjeva. Slab urod ili propast usjeva rezultirali su nestašicom hrane ili glađu, što je negativno utjecalo na lokalno društvo.

Gašper Oitzl obradio je korištenje i upravljanje prirodnim resursima (šumama) pri proizvodnji željeza u slovenskim regijama. Autor naglašava da je drveni ugljen do 19. stoljeća bio glavno gorivo u proizvodnji željeza. Jačanjem proizvodnje željeza povećala se količina utrošenog drvenog ugljena. Pri tome je utvrdio da do 16. stoljeća proizvodnja željeza, odnosno potrošnja drvenog ugljena, nije značajnije utjecala na veličinu šumskih površina. Upoznaje nas i s procedurom koju su proizvođači željeza morali poštovati pri korištenju drva iz vlastelinskih šuma za proizvodnju drvenog ugljena. Autor je utvrdio da su vlasnici posjeda donosili rudarske propise na vlastitim posjedima kojim su regulirali iskorištavanje šuma, ali da su na taj način i gospodarili vlastitim šumama. Također, nastojao je utvrditi količinu utrošenog drvenog ugljena i udio iskrčenih šuma kao posljedice proizvodnje željeza, što je bilo otežano zbog

manjka arhivskog gradiva. Dobiveni rezultati omogućili su mu zaključak da su proizvođači željeza iskrčili značajne površine šuma pri proizvodnji drvenog ugljena.

Ivan Brlić i Ivan Šulc prikazali su elektroenergetsku povijest Like. Pri tome se pitaju radi li se tijekom spomenute povijesti o razvoju ili uništavanju okoliša lokalnog područja. Oni upozoravaju da je ovo područje bogato vodnim resursima koji su od kraja 19. stoljeća bili važni za proizvodnju električne energije. Također, utvrđuju da je ulaganje u tu proizvodnju te korištenje drugih prirodnih resursa utjecalo na prirodni okoliš. Isto tako upozoravaju da su izgradnje postojećih hidroelektrana (Senj i Velebit) značajno pridonijele lokalnom gospodarskom razvoju, ali su i značajno utjecale na promjene ekosustava u dinarskom kršu. Tijekom 20. stoljeća ulaganja u komunalnu, prometnu i energetsku infrastrukturu u središnjoj i južnoj Lici omogućila su promjene životnih uvjeta lokalnog stanovništva, ali i ekosustava velebitskog područja. Autori su zaključili da je lokalno stanovništvo projekte izgradnje postojećih hidroelektrana (Senj i Velebit) smatralo napretkom i razvojem i da im služi za poboljšanje životnih prilika u ovoj regiji. Oni ukazuju da se očekivalo kako će ti projekti rezultirati otvaranjem novih radnih mjesta za lokalno stanovništvo, što je trebalo utjecati na poboljšanje demografskih prilika na području Like. Isto tako navode da u današnje vrijeme, kada se veća pažnja posvećuje ekološkoj problematiki, lokalna zajednica svoje aktivnosti usmjerava u pravcu popravljavanja šteta učinjenih izgradnjom hidroenergetskih postrojenja u lokalnom kršu na području Like.

Hrvoje Petrić napisao je nekrolog uglednom geografu, akademiku Dragutinu Feletaru. U nekrologu je prikazao njegov životopis te naveo njegove zasluge u profesionalnom radu (geografija)

te u kulturnom, znanstvenom i društvenom životu Međimurja i Podravine, naročito Koprivnice. Također, upoznaje nas s činjenicom da je Feletar svojim djelovanjem zaslužan za pokretanje i uređivanje nekoliko kulturno-znanstvenih časopisa koji su tematski pokrivali područje Međimurja i Podravine, kao i da je svojim znanstvenim radovima u domaćim i međunarodnim časopisima dao značajan doprinos napretku geografije, naročito industrijske, regionalne, demografske i prometne, te kulturnoj i ekonomskoj povijesti na području sjevernih hrvatskih regija (Međimurje i Podravina).

Bruno Šagi napisao je nekrolog uglednom francuskom povjesničaru Emmanuelu Le Roy Ladurie. U njegovoj biografiji navodi da je Ladurie bio značajan pripadnik treće generacije Škole *Anala*, a u svom znanstvenom radu istakao se u razvoju mikrohistorije i unapređenju interdisciplinarnog pristupa istraživanju povijesti, kao i unapređenju ekohistorije i agrarne povijesti. Upoznaje nas s njegovim najznačajnijim historiografskim djelima. Ističe i njegovo političko djelovanje od 1945. do kraja osmog desetljeća 20. stoljeća.

Igor Krnjeta napisao je osvrt na konferenciju *European society for environmental history conference 2022* (114-115) i izvještaj o radu ljetne škole *Eastern Mediterranean coastal and island environments: natural resources, their uses and perceptions (15th-18th centuries)* (116). Marijana Dlačić izvijestila je o radu Međunarodne ljetne škole *Environmental history and historical ecology of the Dinaric Karst* (117-118). Conying Liang prikazao je knjigu Krishana Kumara *Visions of empire. How five imperial regimes shaped the world* (118-122). Wenxin Wang napisao je prikaz knjige Rogera Crowleya *Conquerors: How Portugal Forged the First Global Empire* (122-124). Mihael Ojsteršek prikazao je zbor-

nik *Gozd in ljudje – razmerja in zgodovina* (*Forest and people – relations and history*) (124-127). Bruno Šagi napisao je prikaz knjige Mire Kolar-Dimitrijević Igor Karaman. *Život, djelo i doprinos ekonomskoj povijesti Hrvatske* (127-129). Yuxuan Yin prikazao je knjigu *The blood that runs through empires - How empathy constitutes the politics of emotion* (129-132). Ivica Šute napisao je prikaz časopisa *Historisches Jahrbuch der Stadt Graz, Umwelt – Geschichte – Graz* (132-134). Adrian Filčić prikazao je knjigu Richarda Charlesa Hoffmanna *The catch: an environmental history of medieval European fisheries* (134-136), a Hrvoje Petrić *Kroniku franjevačkog samostana u Vukovaru. Knjiga I* (1722. – 1780.). *Knjiga II* (1781. – 1826.) (136-137).

Na kraju mogu zaključiti da je Društvo za hrvatsku ekonomsku i ekohistoriju predvođeno njegovim predsjednikom dr. sc. Hrvojem Petrićem, koji je i glavni urednik časopisa, nastavilo obogaćivati hrvatsku historijsku znanost zanimljivim prilogima iz ekonomske povijesti i ekohistorije. Također, spomenutim prilogima obogaćuje ne samo hrvatsku, nego i svjetsku ekonomsku povijest i ekohistoriju. Veselim se sljedećim brojevima ovog kvalitetnog znanstvenog časopisa.

Milan Vrbanus